

DE *Alexias* EN HET WESTEN

Beeldvorming van het Westen en keizerkritiek in Anna Komnene's Alexias

Faculteit der Letteren
Radboud Universiteit Nijmegen

12 januari 2017

Delano van Luik
s4331303
Bachelorscriptie
LET-GESB3100
Bachelor Griekse en Latijnse Taal en Cultuur
Begeleider: dr. Daniëlle Sloopjes

*Voor de totstandkoming van deze scriptie wil ik mijn dank uitspreken aan mijn goede vrienden Cas van Appeven en Marije Derksen, die mijn scriptie hebben willen controleren bij voltooiing. Ook wil ik mijn grote dank uitspreken aan mijn begeleider, Daniëlle Slootjes, voor de goede begeleiding en haar flexibele opstelling, waarbij ze rekening hield met alle nevenactiviteiten die ik naast mijn studie doe.
Deze steun waardeer ik zeer!*

Inhoudsopgave

Inleiding	ii
Status Quaestionis	iv
1 Internationale betrekkingen tussen Byzantium en het Westen	1
1.1 Ontwikkelingen zevende – twaalfde eeuw	1
1.1.1 De zevende en achtste eeuw	1
1.1.2 De negende en tiende eeuw	2
1.1.3 De elfde en twaalfde eeuw	3
1.2 Historische context van Anna en haar <i>Alexias</i>	4
2 Beeldvorming van het Westen in de <i>Alexias</i>	5
2.1 Algemene beeldvorming	7
2.1.1 Wapenfeiten	7
2.1.2 Investituurstrijd	8
2.2 De Eerste Kruistocht	10
2.2.1 Begin van de Kruistocht	10
2.2.2 Priesters ten strijde	12
2.2.3 Een Latijn op de Byzantijnse troon	14
2.3 Positieve beeldvorming	15
2.3.1 Raymond van St. Gilles	15
2.3.2 Respectabele adel	16
3 Conclusie	18
3.1 Betrekkingen Oost en West	18
3.2 Beeldvorming door Anna Komnene	18
3.3 De <i>Alexias</i> en haar context van internationale betrekkingen	20
Referenties	22
Appendix: Teksten en vertalingen	24

Inleiding

„Οὕτω δὲ μικρὸν ἑαυτὸν ἀναπαύσας λογοποιουμένην ἠχηρήσει ἀπείρων Φραγκῶν στρατευμάτων ἐπέλευσιν. Ἐδεδίει μὲν οὖν τὴν τούτων ἔφοδον γνωρίσας αὐτῶν τὸ ἀκατάσχετον τῆς ὀρμῆς, τὸ τῆς γνώμης ἄστατον καὶ εὐάγωγον καὶ τᾶλλα ὅποσα ἢ τῶν Κελτῶν φύσις ὡς ἴδια ἢ παρακολουθήματά τινα ἔχει διὰ παντὸς καὶ ὅπως ἐπὶ χρήμασι κεχηρότερες αἰεὶ διὰ τὴν τυχοῦσαν αἰτίαν τὰς σφῶν συνθήκας εὐκόλως ἀνατρέποντες φαίνονται.”¹

„Nadat hij nog niet kort gerust had, had hij een verslag gehoord van de komst van ontelbare Frankische legers. Hij vreesde dus hun komst, want hij kende het onweerstaanbare van hun aanval, het instabiele en wendbare van hun karakter en alle zodanige eigenaardigheden of luttele omstandigheden die de Keltische natuur doorgaans heeft en hij wist hoe ze altijd op geld belust schenen en door de toevallige oorzaak verdragen gemakkelijk schenden.”²

Bovenstaand citaat uit de *Alexias* van Anna Komnene³ beschrijft de berichtgeving aan keizer Alexios I Komnenos over het eerste leger van kruisvaarders dat voor de deur staat. Dit moment markeert het begin van de Eerste Kruistocht in de *Alexias* en het vangt gelijk aan met een karakterisering van de Latijnse⁴ volkeren.

De *Alexias* verhaalt dikwijls over Westerse volkeren en hun kenmerken en aard in een veel hogere mate dan andere Byzantijnse auteurs dit doen; dit maakt dat dergelijke karakteriseringën bijzonder zijn. Op veel manieren is het hele werk van Anna Komnene bijzonder: het betreft een vrouw uit de keizerlijke familie die vanuit een klooster een geschiedschrift, dat meerdere genres bestrekt,⁵ over haar vader, keizer Alexios I Komnenos, schrijft, waarbij ze over het Byzantijnse Rijk in bredere zin schrijft, alsmede over de vreemde volkeren met wie de Byzantijnen van doen hebben.

Anna Komnene en de *Alexias*

Anna Komnene werd geboren in 1083 en is gestorven in 1148, en was de dochter van keizer Alexios I Komnenos, die ze bewonderde. Ze droomde ervan om haar vader op te volgen, wat niet lukte doordat haar jongere broer, Johannes Komnenos, keizer werd in 1143 tot zijn dood in 1280. Anna, in ongenade gevallen bij haar broer na diens troonsbestijging, doordat ze een mislukte coup met haar echtgenoot op touw had gezet, werd dertig jaar lang in het klooster van Theotokos Kecharitomene weggestopt met haar moeder die haar en haar echtgenoot gesteund had als betere troonopvolgers van Alexios.⁶ Ze bleef wrokkig over haar broer en in de tijd dat zij in het klooster zat, schreef ze de *Alexias*, haar magnum opus. Dit maakt haar de eerste – ons bekende – vrouwelijke geschiedschrijfster in de (Europese) geschiedenis.⁷

¹*Alexias* 10.5.4.

²Nederlandse vertalingen naar hand van de auteur.

³In dit werk heb ik ervoor gekozen om de Byzantijnse namen aan te duiden met een getranscribeerde versie van het Grieks. Bij Klassiek Griekse namen of Byzantijnse namen waar dit onduidelijkheid schept, heb ik de gelatiniseerde variant gegeven.

⁴Anna Komnene gebruikt voortdurend wisselende namen voor de West-Europeanen, nml. *Franken*, *Kelten*, *barbaren* of *Latijnen*. In het kader van consequentheid zal ik in mijn werk goeddeels spreken over *Latijnen*, wanneer er bedoeld wordt op het collectief van volkeren in West-Europa.

⁵Buckley (2014) 288.

⁶Cooper (2013) 273-274.

⁷Blanken (1953) 1-3; Herrin (2007) 234.

De *Alexias*, waarvan de titel een allusie is naar Homerus *Ilias*, is een geschiedkundige hommage aan Anna's vader, Alexios I Komnenos en is geschreven in een literaire Byzantijnse attiserende prozastijl, gelijkend aan die van Thucydides en Herodotus. Het werk bevat veel klassiek-literaire elementen, zoals verwijzingen naar Homerus, naast die naar Bijbelverhalen. Wat betreft genre is dit werk moeilijk te categoriseren: het overstijgt namelijk de algemene genres. Het vertoont kenmerken van militaire geschiedschrijving, keizerlijke biografie, romantiek, satire en filosofie, en bevat elementen van politiek, vroomheid, realisme, ceremonieel en mythologie, die allemaal veel interactie hebben, wat een zekere stijlvolheid aan het werk geeft. Het werk bestaat uit vijftien boeken: de eerste drie boeken zijn erop gericht de machtsgreep van de Komnenoi te rechtvaardigen; boeken 4 tot 9 richten zich op de oorlogen tegen de Noormannen, Scythen, Turken en Koemanen; boeken 10 en 11 bevat de beroemde beschrijving van de Eerste Kruistocht (1096-1104) en de laatste vier werken vertellen het verhaal van de tweede invasie van de Noormannen en nog wat laatste zaken, waaronder de dood van Alexios.⁸

Zoals het openingscitaat van deze inleiding duidelijk maakt, is het werk van Komnene ook bijzonder dankzij de grote aandacht die Anna besteedt aan het beschrijven van de Latijnen. Er zijn weinig Byzantijnse auteurs uit die tijd die zoveel schrijven over de Latijnse volkeren als Komnene, die immers ook over de Eerste Kruistocht schrijft. Daarnaast is de invasie van de Noormannen de eerste keer dat Byzantium binnengevallen wordt door Latijnse volkeren.

Het onderzoek

Deze scriptie is geschreven met als doel te onderzoeken op welke wijze de beeldvorming van het Westen, zoals die naar voren komt in Anna Komnene's *Alexias*, in het contemporaine⁹ Byzantijnse Rijk te verklaren valt.

Beeldvorming is hierbij een cruciale term: het is een concept van weergave van een ander, waarachter door de wijze van weergave de opinie en visie op die ander van de auteur zichtbaar is. Het is hiermee een middel voor opinie-onderzoek, dat hier gehanteerd wordt om in tekstpassages te analyseren wat de mening van de auteur is, hoe ze die weergeeft en wat het doel is van de weergave van die visie.¹⁰

Bovenstaande onderzoeksvraag valt uiteen in twee aspecten: enerzijds wat de situatie van internationale betrekkingen tussen Oost en West in die tijd was – wat waren de contacten, hoe ontwikkelden die zich en hoe waren die specifiek in de tijd van Anna Komnene? –; anderzijds hoe de beeldvorming van het Westen in de *Alexias* uit te leggen valt – hoe zit het met beeldvorming van het Westen in het algemeen, hoe komt dit precies naar voren in de *Alexias* en wat voor doel heeft Anna Komnene met die beeldvorming? Het eerste aspect dient hierbij ter historische context van het tweede.¹¹

De betrekkingen tussen Oost en West en de beeldvorming van het Westen in de *Alexias* komen dan uiteindelijk weer samen in de conclusie van dit werk. Hier wordt de beeldvorming door Anna Komnene in het bredere kader van de internationale betrekkingen tussen Oost en West geplaatst en wordt beschreven welke gevolgen dit heeft voor de interpretatie van haar werk, voor de algemene blik op de internationale betrekkingen en op het hedendaagse onderzoek.

⁸Herrin (2007) 234, 239, 241; Buckley (2014) 288.

⁹Hiermee wordt bedoeld op de periode van de *Alexias* (1081-1115), inclusief de periode van de auteur (1083-1148), aangezien zij het werk pas enige tijd na de dood van haar vader schreef en haar overwegingen meegenomen dienen te worden in dit onderzoek.

¹⁰Cf. werkwijze en vraagstelling Ebels-Hoving (1971) 2, 4-5.

¹¹Cf. werkwijze en vraagstelling Ebels-Hoving (1971) 6.

Status Quaestionis

In recente jaren heeft de interpretatie van de *Alexias* van Anna Komnene een serieuze herziening ondergaan: waar eerst gedacht werd dat het werk ofwel Anna's bewerkte versie was van de aantekeningen van haar overleden echtgenoot of het vertekende geschiedschrift van een hysterische en bittere vrouw, wordt het werk nu gezien als een waardevolle historische bron, geschreven door een hoog opgeleide en intelligente vrouw die dichtbij de gebeurtenissen heeft gestaan.¹²

Met mijn onderzoeksvraag wil ik de *Alexias*, na een literaire analyse, ook als historische bron gebruiken en derhalve volgt eerst een bespreking van hetgeen er reeds over dit onderwerp geschreven is. Deze uiteenzetting volgt in twee delen: eerst volgt een analyse van de secundaire literatuur over de beeldvorming van het Westen in Byzantium en als tweede een analyse van Anna Komnene's *Alexias* in het kader van haar beeldvorming.

Beeldvorming van het Westen in Byzantium

Opvallend bij het wetenschappelijk discours over de relaties tussen Oost en West in de zevende tot twaalfde eeuw is dat er vooral gekeken wordt naar de relaties tussen Oost en West op het gebied van diplomatie, religie en cultuur, maar minder, zoals later blijkt, op het gebied van gegeven beeldvorming in primaire bronnen. Deze internationale relaties worden vanuit twee vakdisciplines, de mediëvistiek en byzantinistiek, anders benaderd, zoals Altripp dit kundig uiteenzet:

„So schaut etwa der Mediävist vor allem nur dann in den Osten, wenn er die Kreuzzüge (...) behandelt. In der Byzantistik sowie in der Ostkirchenkunde (...) ist ein größeres Interesse am Verhältnis zum Westen feststellbar. Das hat wohl vor allem damit zu tun, daß wir uns als Westler der östlichen Thematik angenommen haben und damit aus eigenem Interesse nach dem Rückbezug fragen.“¹³

In de *Alexias* komen bovengenoemde kruistochten samen met de algehele interesse in de verhouding tussen Oost en West, waarmee de twee vakdisciplines met de focus op het Westen en de focus op het Oosten elkaar ontmoeten. Er is immers vaak onderzoek gedaan naar de betrekkingen tussen Oost en West: veel wetenschappers hebben geprobeerd en proberen nog steeds om de ontwikkelingen die hebben geleid tot het conflict van de Vierde Kruistocht in kaart te brengen en te verklaren, zoals hieronder blijkt. Zo hadden de plundersaars van Constantinopel immers al vóór de Vierde Kruistocht betrekkingen gehad met Byzantium.¹⁴

Een voorbeeld van een byzantinistische aanpak is Vryonis (1967), die de betrekkingen met het Westen globaal over de hele Byzantijnse geschiedenis uiteenzet volgens de wijze van de Byzantinistiek, ofschoon hij de relaties wel vertaalt in termen van verdiensten voor het Westen, zoals het feit dat Europa behouden bleef van de Islam en de toevoegingen aan het Italiaanse Humanisme, die hij in het licht zet van grote vervreemding tussen Oost

¹²Cooper (2013) 264. Een dergelijke herziening geldt ook voor de interpretatie van de regeringsperiode van Alexios I Komnenos: voorheen werd de door hem gestichte dynastie van de Komnenoi nog gezien als een redding van het totale verval van het Byzantijnse rijk, dat intussen nog maar een schaduw was van wat het onder Basilius II en de Macedoniërs geweest was; Vryonis (1967) 121, 134. Intussen is deze visie van constante degeneratie niet meer de gangbare visie, maar de periode van de Komnenoi wordt wel nog steeds als een opbloeiperiode van de Byzantijnen gezien.

¹³Altripp (2011) 34'2.

¹⁴Brand (1968) v.

en West. Een mediëvistieke aanpak is dan die van Brand (1968), die stelt dat in de verhoudingen tussen Byzantium en het Westen vanaf 1180 in de vorm van handelscontacten in aanloop naar de Vierde Kruistocht (1204) de onderliggende motieven voor de Latijnen liggen voor de plundering van Constantinopel. Daarnaast is er Bryer (1973), die een analyse geeft van de culturele relaties in de twaalfde eeuw in het kader van de Westerse renaissance en stelt dat er geen serieuze culturele contacten waren op enkele locale na. Leyser (1973) doet ditzelfde voor de tiende eeuw in dezelfde bundel vanuit een Westers perspectief en stelt dat de Byzantijnen zich isoleerden van het Westen en zich afsloten van ontwikkelingen. Voorts bestudeert Lilie (2011) meer als Byzantinist deze betrekkingen in de negende en tiende eeuw en beargumenteert dat deze enerzijds relatief conflictloos waren, maar toch de basis hebben gelegd voor de conflicten in de eeuwen daarop, door negatieve percepties over en weer in de vorm van indirecte contacten en het conflicterende directe contact in Zuid-Italië. Dan is er nog Herrin (2013), die beargumenteert dat Rome in de achtste eeuw de eerder nauwe banden met Constantinopel inwisselde voor Francia, onder andere door religieuze disputen over Iconoclasme en Monotheïsme en regionale disputen over Oost-Illyricum.

Hierbij valt op dat er over specifiek de elfde eeuw, voor mijn onderzoek relevant, niet bijzonder veel is geschreven. Dit wordt deels ondervangen door de literatuur onder het volgende kopje. Daarnaast is het opmerkelijk dat, om uit bovenstaand citaat voortkomende reden, dit onderzoek toch vooral vanuit Westers oogpunt is geschreven.

Een auteur die overzijdse beeldvorming centraal stelt en de beeldvorming van Byzantium vanuit Westerse bronnen in 1096-1204 bekijkt is Ebels-Hoving (1971), wiens werk indertijd een nuttige toevoeging was, daar het „steeds zijdelings is benaderd, nooit centraal gesteld”.¹⁵ Hij bekijkt eerst de feitelijke betrekkingen in de twaalfde eeuw en geeft daarna een analyse per Latijnse bron die Byzantium beschrijft. Hij concludeert dat de Grieken aanvankelijk als medechristenen gezien worden en slechts met het traditionele, klassieke anti-Griekse jargon beschreven worden, wat verandert na de Derde Kruistocht, wanneer de Grieken als kettters beschreven worden en als volk verwijten krijgen en tevens een grotere kennis van Byzantium blijkt. Op zijn werkwijze heb ik mijn eigen onderzoek gebaseerd, die dit juist voor het Westen in Byzantijnse ogen poogt te doen.

Anna Komnene's *Alexias*

Aangaande het werk van Anna Komnene's *Alexias* en de beeldvorming die hieruit voortkomt, zal ik mij vooral tot het letterkundige onderzoek richten. Op het gebied van de *Alexias* – en op het gebied van de Byzantijnse tijd in het algemeen – ligt een sterke focus op historisch onderzoek. Dit is op zichzelf niet geheel onverwacht, aangezien op het letterkundig onderzoek naar het Grieks zich vrijwel uitsluitend classici toeleggen, die, zoals de naam al impliceert, zich toch vooral bezighouden met het klassieke Grieks en nauwelijks met het middeleeuwse Grieks.

Opvallend is dat er nog een grote focus ligt op het fundamentele werk: het gros aan filologische werken inzake de *Alexias* betreft tekstedities, zoals de editie van de Teubner (1884)¹⁶ en van Les Belles Lettres (1937), met een klein commentaar achterin, en vertalingen, zoals de oudere, letterlijkere¹⁷ Dawes (1928) en de modernere Sewter en Frankopan (2009), met wederom een klein commentaar achterin, in het Engels en in het Nederlands

¹⁵Ebels-Hoving (1971) 1.

¹⁶Reifferscheid, A. (1884) *Annae Comnenae Porphyrogenitae Alexias*, Leipzig: Bibliotheca Teubneriana.

¹⁷Daarom gebruikt voor de vertalingen in de *appendix*.

Wes (2001).¹⁸ Helaas is er nog geen eigenstandig commentaar geschreven op de *Alexias*.

Verder is het letterkundig onderzoek slechts beperkt. Het overige grote deel van letterkundig onderzoek naar de *Alexias* is vooral van technische en filologische aard.¹⁹ Deze zijn voor mijn onderzoek minder relevant, omdat ze niet direct aansluiten bij mijn onderwerpen van onderzoek. Er zijn slechts beperkte bredere letterkundige onderzoeken, zoals het onderzoek van Skoulatos (1984)²⁰ naar de Byzantijnse personages in de *Alexias* of het onderzoek van Gyóni (1951)²¹ naar de term βλάχοι in Anna's werk.

Voor mijn onderzoek blijken slechts enkele brede letterkundige onderzoeken relevant. Vučetić (2012) heeft onderzoek gedaan naar het gebruik van de passages over de Investituurstrijd in de *Alexias* als enige Byzantijnse bron hierover, waarbij de passage geanalyseerd heeft naar spot en ironie. Stephenson (2003) beargumenteert dat Anna's weergave van de Eerste Kruistocht de contemporaine gevoelens omtrent de Tweede Kruistocht reflecteert, waarbij hij ook ingaat op de beeldvorming van Latijnen. Cooper (2013) heeft een werk geschreven over westers (i.e. Latijns-Grieks) en oosters (i.e. louter Grieks) Hellenisme in de *Alexias*, waarin hij beargumenteert dat Anna haar kritiek op Manuel I en zijn westerse Hellenisme zou uiten door oosters Hellenisme aan Alexios I toe te schrijven. Buckley (2014) heeft een eerste „full-scale study of the literary art of Anna Komnene's *Alexiad*”²² geschreven en geeft zo een literaire analyse van het werk. Over het Westen en het Oosten beargumenteert hij dat Komnene de kruistocht in de bredere context van relaties met het Westen houdt en een beschrijving geeft die overeenkomt met Latijnse bronnen, waarnaast hij ook enkele passages over Latijnen literair analyseert die ook in dit werk behandeld zullen worden.

Mijn onderzoek zal een toevoeging aan het bestaande onderzoek zijn, aangezien er nog relatief weinig onderzoek is gedaan naar de beeldvorming van het Westen in het Oosten enerzijds en er anderzijds ook weinig literair onderzoek is verricht naar de *Alexias* van Anna Komnene. Ofschoon er wel al enig onderzoek gedaan is naar de literaire taal van Komnene, is er weinig expliciet onderzoek naar de relatie daarvan tot de beeldvorming van het Westen of de Latijnen, waar dit wel voor Byzantium in Westerse ogen is gedaan; hier zal mijn werk een waardevolle toevoeging aan zijn door dit omgekeerd te doen. Ook zal mijn werk een nuttige toevoeging zijn aan hetgeen er over de verhoudingen tussen Oost en West is geschreven, aangezien hier vooral de focus op feitelijke relaties ligt, maar er weinig expliciet over beeldvorming van het Westen in Byzantium is geschreven. Het stelt de dikwijls zijdelings behandelde beeldvorming van het Westen vanuit Byzantijns perspectief centraal, toegespitst op een enkele, bijzondere auteur, die ik voorts in haar historische context poog te plaatsen.

¹⁸Wes, M.A. (2001) *Het verhaal van Alexios*, 's-Hertogenbosch: Voltaire.

¹⁹E.g. Wirth, P. (1967) „Fluoreszenzphotostudien zum fünfzehnten Buche Anna Komnenes Alexias“, in: *Byzantinische Forschungen*, vol. 2, p. 377 e.v.; Reinsch, D.R. (1989) „Eine angebliche Interpolation in der Alexias Anna Komnenes“, in: *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 82, p. 69 e.v.; Reinsch, D.R. (2001) „Textkritisches zu den Büchern 1-14 der Alexias Anna Komnenes“, in: *Byzantinische Zeitschrift*, vol 94, pp. 608-640.

²⁰Skoulatos, B. (1980) *Les Personnages Byzantins de l'Alexiade: Analyse Prosopographique et Synthèse*, Louvain-la-Neuve: Bureau du recueil.

²¹Gyóni, M. (1951) Le nom de “βλάχοι” dans l'Alexiade d'Anne Comnène, in: *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 44, p. 241 e.v.

²²Buckley (2014) flaptekst.

1 Internationale betrekkingen tussen Byzantium en het Westen

1.1 Ontwikkelingen zevende – twaalfde eeuw

De *Alexias*, die verhaalt over de periode tussen 1081-1115, staat middenin de periode van de zevende tot de twaalfde eeuw. Onderzoek naar deze periode focust zich het meeste op de betrekkingen tussen Oost en West: in de zevende eeuw waren de relaties tussen Constantinopel en Rome, zoals al sinds Constantijn I, aan goede communicatie onderhevig onder het gezag van één keizer. Dit ging echter over tot een afkeer in Rome van de Byzantijnse keizers en in de twaalfde eeuw was de laatste aanloop naar de vernietiging van Constantinopel in de Vierde Kruistocht de dato 1204.

1.1.1 De zevende en achtste eeuw

Van de vierde tot de zevende eeuw was er intensieve communicatie tussen Rome en Constantinopel, zoals gezegd, en de keizer was in de zevende eeuw in het Westen vertegenwoordigd middels een exarch in Ravenna, terwijl de bisschop van Rome steeds meer verantwoordelijkheid over de eeuwige stad kreeg. Er kwamen divergerende factoren, zoals het verschil in taal, doordat Byzantium in het eind van de zesde eeuw het Grieks als officiële taal invoerde en de kennis van het Grieks in het Westen steeds meer afzwakte en was er in de zevende eeuw Westerse tegenstand onder Paus Martinus I was tegen het oosterse Monotheïsme.²³ Verder ontstonden er na de dood van keizer Justinus II discussies over de hoge belastingheffing en inadequate militaire bescherming tegen de in Italië optrekkende Longobarden.²⁴

Tussen 714 en ca. 746 wisselde de Paus de relatie met Constantinopel middels legaat in voor een vergelijkbare relatie met Francia om de banden aan te halen en om Roomse invloed en kerkhervormingen in Francia teweeg te brengen. In die periode vond het Iconoclasme in Byzantium plaats, waarover het Rooms ongenoegen blijkt uit geschriften van Paus Gregorius II, naar aanleiding waarvan hij mogelijk zijn *apocrisarius* als Rooms legaat uit het Constantinopolitaanse hof heeft weggehaald. Hierna nam keizer Leo III de diocese van Oost Illyricum weg uit Rooms gezag. Paus Zacharias, voorts, heeft Bonifatius als *legatus Romanae ecclesiae* in Francia ingesteld om steun tegen de Longobarden te verwerven, terwijl Byzantium middels de ontwikkelingen van het Iconoclasme²⁵ in de achtste eeuw zich steeds meer vervreemde van Rome en diplomatie met de Franken niet aansloeg. Dit alles culmineerde in de kroning door de Paus van Karel de Grote tot keizer in 800.²⁶ Deze bevestigde de Byzantijnse keizer in 812, nadat Karel de Grote de concessie deed Venetië terug te geven, door het toekennen van de *nomen imperatoris*, terwijl in 798 er zelfs nog mogelijk vergeefse pogingen waren keizerin Irene en Karel te huwen.²⁷

²³Dit was de theologische leer die inhield dat Jezus Christus twee naturen, maar slechts één wil heeft en vormde zo een compromis tussen het Monofysitisme en het Duofysitisme, die beweerden dat Christus werkelijk één goddelijke resp. twee (een goddelijk, een menselijk) naturen had. Uiteindelijk werd het Monotheïsme in het Concilie van Chalcedon in 451 veroordeeld tot ketterij en werd de tweenaturenleer aangenomen; Herbermann et al. (1913) lemma: Monothelism and Monothelites.

²⁴Herrin (2013) 221, 225-227.

²⁵Het Iconoclasme was de strikte afkeuring van iconen in het Byzantijnse Christendom van 726 tot 843, waarbij iconen verwoest werden; Fahlbusch et al. (1999) lemma: Images.

²⁶Waar de Byzantijnen vaak honend over spraken, zoals Theophanes; cf. Leyser (1973) 33.

²⁷Herrin (2013) 222-225, 227, 229-232; Leyser (1973) 34.

1.1.2 De negende en tiende eeuw

Waar er in de achtste eeuw nog veel onderling contact was tussen Byzantium en het Westen en er in de elfde en twaalfde eeuw hernieuwde intensivering van contacten plaatsvond, lijkt er op het eerste gezicht in de eeuwen daartussen weinig contact of conflict, waarbij er langs elkaar heen geleefd werd. Nadere studie wijst echter uit dat hier echter juist de fundamenten gelegd worden voor de conflicten die uiteindelijk zullen resulteren in de val van Constantinopel in 1204. Immers, zoals eerder ook al gezegd: de Latijnse volkeren die later op kruistocht zouden gaan hadden al indirect contact²⁸ met de Byzantijnen gehad in de eeuwen daarvoor en de negatieve wederzijdse beeldvorming heeft daar zeker ook invloed op gehad.²⁹

Volgens Lilie (2011) zijn er vier karakteristieke gebieden van belang voor de wederzijdse waarneming, hier kort weergegeven: (i.) de contactplaatsen tussen Byzantium en het Westen worden steeds geringer naargelang Byzantijns territorium slinkt tot slechts een klein gebied in Zuid-Italië en deels Rome en Venetië;³⁰ (ii.) de politieke divergentie tussen Byzantium en het Westen volgt de kerkelijke, wat een belangrijk thema was bij discussies over e.g. de primatie van Rome;³¹ (iii.) de overeenstemmende politieke interesse in Zuid-Italië, daar de dreiging van de Saracenen de Paus ertoe aanzette Byzantijnse steun te zoeken en de Noormannen uit waren op deze Byzantijnse gebieden;³² en (iv.) de traditie van Byzantium als legitieme opvolger van het *Imperium Romanum* die het beeld van Byzantium in het Westen tekende.³³

Het is hierbij interessant om op te merken dat de relaties tussen Oost en West al duidelijk niet optimaal waren in de tiende eeuw, blijkens de gefaalde bezoeken van diplomaat Liudprand van Cremona (ca. 922-972) namens Otto I aan het Constantinopolitaanse hof in 949 en 968, waarbij hij zich negatief uitlaat over de Byzantijnen in enkele geschriften,³⁴ en blijkens het *decretum* uit 960 van de Venetiaanse Doge, waaruit blijkt dat briefcontact vanuit de Longobarden, Beieren en Saksenland aan Constantinopel niet was toegestaan, omdat er te veel kwaad werd gesproken en dit slecht uit zou stralen op de Venetianen.³⁵

²⁸Dit contact verliep meestal via Italiaanse handelaren, vooral Venetiërs, maar ook Genuezen en Pisanen. Deze volkeren kregen door de tijd heen steeds meer macht: in de tiende eeuw hadden de Venetianen al een bijna-monopolie op Oost-West communicatie (officieel erkend per keizerlijk chrysobul in 992 en post, zoals een *decretum* in 960 uitwijst) en in de twaalfde eeuw mochten de Italiaanse handelaren belastingvrij handelen; cf. Leyser (1973) 29; Brand (1968) 13-14.

²⁹Lilie (2011) 80.

³⁰We kunnen aannemen dat er nagenoeg geen West-Europeanen, buiten Italianen en enkele Franken, zijn die in direct contact met Byzantijnen zijn geweest, cf. Lilie (2011) 68. Wel dient opgemerkt te worden dat de Roomse aristocratie vaak langskwam bij het Constantinopolitaanse hof om om hulp te vragen; cf. Leyser (1973) 39.

³¹Cf. het Iconoclasme met als gevolg de kwestie rondom Oost Illyricum onder het vorige kopje.

³²Cf. Lilie (2011) 71-74, 80-81. Overigens was hier niet alleen sprake van gezamenlijke interesse, maar ook spanning over de jurisdictie van dit gebied, hetgeen een belangrijke factor was voor het Oosters Schisma; cf. Pohl (2011) 113. Ook na het 'verlies' van Zuid-Italië voor Byzantium in de elfde eeuw bleef de Griekse cultuur in deze regio sterk en bleven er Griekse migranten naar deze regio komen naargelang Byzantium aan grondgebied inboette, waardoor deze regio een van de zeldzame contactplaatsen tussen Oost en West was, met alle conflicten van dien; Monfasani (2004) 1-2; Bryer (1973) 85.

³³Lilie (2011) 66-67, 72.

³⁴Cf. Liudprands *Legatio* en *Antaposis*. In zijn *Legatio* (c.5, c.41, c.52, cc. 60-62) geeft hij een zeer negatief beeld van de Byzantijnen, maar waarschijnlijk is dat niet representatief, daar het slechts een enkele delegatie betreft, zijn mening over de Byzantijnen later is bijgesteld en het wellicht een rechtvaardiging voor het falen van zijn missie was. Anderzijds was het beeld van het Westen bij de Byzantijnen sterk verouderd, blijkens Leo's *Tactica* en *De Administrando imperio* van Constantijn Porphyrogenitos; Leyser (1973) 47-48.

³⁵Tafel, G.L.F. & Thomas, G.M. (1856) *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Re-*

Waarom deze slechte verstandhouding er was, is onbekend. Echter getuigt het wel van de cruciale bemiddelingspositie die Venetië innam en de rol van contactverlening en informering tussen Oost en West.³⁶

Kortgezegd ontstond er een wederzijds negatief beeld dankzij de slechts indirecte contacten en de indirecte informering middels tussenpersonen – vaak Venetianen –, terwijl de religieuze verschillen ook almaar groeiden, met politieke consequenties. Ook in de gevallen van direct contact, zoals Zuid-Italië, boterde het niet altijd goed. Dit vormde de voorgeschiedenis van langzaam stijgende negatieve beeldvorming naar de definitieve breuk die de kruistochten vormden.³⁷

1.1.3 De elfde en twaalfde eeuw

Waar voorheen, vaak overzeese, diplomatie en handel de enige contacten tussen Oost en West waren naast de directe contacten in Zuid-Italië, werd in de eerste decennia van de elfde eeuw de landroute door Hongarije geopend, wat grote veranderingen met zich meebracht. Deze route maakte het namelijk mogelijk – en moedigde het zelfs aan – om op pelgrimstocht naar het Heilig Graf in Jeruzalem te gaan. Om deze tocht te maken, moesten de pelgrims door Constantinopel trekken, waar ze konden rusten en op krachten komen. Zonder deze makkelijke route was de opkomende cultus van pelgrimage naar het Heilige Land als boetedoening en sanctificatie ondenkbaar geweest. De oude hofrelaties gingen hierdoor niet ten gronde, maar continueerden, terwijl ze overschaduwd werden door de constante, intensieve stroom van pelgrims vanuit de verre regio's, zoals Francia, waar men zeer weinig tot niets afwist van Byzantium. Het volk kwam zelf in groten getale in directe aanraking met de Byzantijnse wereld. Dit grootschalige contact verklaart ook de massale oproep aan de adel en het volk vanuit Paus Gregorius VII als reactie op het verzoek om hulp in 1074 van de Byzantijnse keizer, Alexios I Komnenos, wat de Eerste Kruistocht tot gevolg zou hebben, gepaard gaand met nog grootschaliger contact en vooral veel conflicten: in deze periode kwamen de cultuurverschillen, waar Liudprand reeds op gewezen had, steeds zichtbaarder aan het licht door dit grootschalige directe contact.³⁸

In de twaalfde eeuw ontmoetten de Westerse en Byzantijnse werelden elkaar dan op alle vlakken en van dichterbij dan sinds eeuwen het geval was geweest.³⁹ Gedurende deze hele periode was er een belangrijke rol weggelegd voor Italiaanse handelaren en dan met name de Venetianen, maar ook Genuezen en Pisanen, die zorgden voor een goede westerse afzetmarkt.⁴⁰ In de twaalfde eeuw werd hun zelfs belastingvrije handel vergund door Manuel I Komnenos (regerend 1143-1180), die het westen goed gezind was, hetgeen een politieke tweesplitsing teweeg bracht in Constantinopel. Enerzijds waren er tegenstanders hiervan, de arbeiders en handelaren, omwille van de concurrentie; anderzijds

publiek Venedig, Wenen: Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, no.XIII, pp. 17 e.v.

³⁶Leyser (1973) 29-31.

³⁷Lilie (2011) 80-81.

³⁸Leyser (1973) 46-47; Vryonis (1967) 138-141.

³⁹Een belangrijk aspect hierbij is de twaalfde-eeuwse Renaissance in Italië die aangewakkerd dan wel versterkt is door Byzantijnse invloeden – mede dankzij de Griekse migranten die binnen bleven komen in Zuid-Italië. Dezelfde invloeden vanuit hoofdzakelijk migranten zouden ook tot de latere, bredere Renaissance in heel Europa van de vijftiende eeuw hebben kunnen leiden, ofschoon het nog maar de vraag is in hoeverre de Griekse invloeden en migranten de aanleiding of slechts een versterkende factor waren; cf. Geanakoplos (1989) 38. Naast van Oost naar West was er enige migratie naar het Oosten, bijvoorbeeld Italiaanse handelaren of achterblijvers van kruistochten: Latijnen die zich na een kruistocht vestigden in het Oosten assimileerden ofwel met de Byzantijnen, ofwel stichtten een westerse provincie, ofwel creëerden een duurzame en hybride subcultuur; cf. Bryer (1973) 85-86.

⁴⁰Bryer (1973) 88-89.

de voorstanders, namelijk de grootgrondbezitters, zijnde de traditionele adel en elite met de grootste lobby aan het hof, omwille van de afzetmarkt. Deze discussie ging niet alleen de intellectuelen, maar ook het volk aan: de ochlocraten⁴¹ die later Andronikos I Komnenos in 1185 bruto zouden vermoorden.⁴²

Uiteindelijk werd dankzij deze intensieve contacten met bijbehorende conflicten in 1204 de Vierde Kruistocht gevoerd met de plundering van Constantinopel door Latijnen die eerder al indirect al veel contact met de Byzantijnen hadden gehad, maar sinds enkele eeuwen ook direct. Het is dan ook niet voor niets dat Brand (1968) zijn twaalfde hoofdstuk „The Failure of Byzantine Foreign Policy: The Fourth Crusade at Constantinople” noemt.⁴³

1.2 Historische context van Anna en haar *Alexias*

Het doel van de *Alexias* is niet geheel duidelijk: in haar proloog geeft ze aan dat haar doel is om haar vader niet in de vergetelheid te laten geraken, waarbij ze impliceert dat tijdens de regeringstijd van Manuel I, de dan heersende keizer, haar vader in vergetelheid begon te raken. Ofschoon dit ook een literaire gemeenplaats kan zijn,⁴⁴ maakt dit doel het een historiografisch werk. Dit zou echter waarschijnlijk niet snel gebeuren, daar de opvolgers van Alexios zijn herinnering als stichter van de Komnenoi-dynastie in leven hielden ter legitimering van hun eigen heerschappij. De nagedachtenis van Alexios was dan vermoedelijk een betwist terrein, wat het schrijven van de *Alexias* verklaart: Anna Komnene wilde haar eigen visie geven op het leven van de keizer om verkeerde beeldvorming in plaats van vergetelheid tegen te gaan.⁴⁵

Keizer Manuel was een geleerde keizer met ruime expertise in filosofie, theologie, geneeskunde en astrologie en was een belangrijke keizer voor de relaties met het Westen: hij stond open voor de Latijnen en trad veel in onderhandelingen en diplomatie met veel buitenlandse heersers, maar achtte wel nog steeds de Byzantijnen als intellectueel en ideologisch superieur. Hij stond bekend als latinofiel en deze open houding jegens de Latijnen heeft, zoals hierboven in hst. 1.2.3 gesteld, tot oproer geleid in Byzantium, waar men de Latijnen intussen ook via directe contacten kende. Manuels regeringstijd wordt gezien als decadent en een uitdrukking van een rijk in neergang, mede op basis van zijn familiariteit met de westerlingen. Zijn buitenlandbeleid is te karakteriseren als open met vertrouwen in Byzantijnse superioriteit, maar verzakend in te zien hoe sterk en gevaarlijk ze waren. Cooper (2013) stelt dan ook dat dit in contrast staat met het beeld van de Latijnen dat uit de *Alexias* voort zou komen en om welke reden Anna ook kritisch tegenover zijn beleid is, waarover in het volgende hoofdstuk meer.⁴⁶

⁴¹Ochlocratie houdt heerschappij van de menigte in, waarbij de bestuurlijke autoriteit gehandhaafd wordt door de opvattingen van de menigte.

⁴²Bryer (1973) 88.

⁴³Brand (1968) v, 6, 12, 18-23.

⁴⁴Cf. inleiding Thucydides' *Ἱστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* of Livius' *Ab Urbe Condita*.

⁴⁵Cooper (2013) 280.

⁴⁶Cooper (2013) 264, 276-279.

2 Beeldvorming van het Westen in de *Alexias*

Sinds Gibbon is de *Alexias* door westerse historici als een primaire bron van onschatbare waarde erkend voor de Eerste Kruistocht, maar is aan de andere kant ook dikwijls bekritiseerd vanwege de antipathie jegens het Westen die eruit naar voren zou komen.⁴⁷ Deze conclusie kan men in algemene zin wel stellen, maar is een te ongenueanceerde stelling als men de beeldvorming van de *Alexias* nauwkeurig bestudeert.

Passagenummer	Inhoud samengevat	Thematiek
I.6 (p.20-1)	Franken onder Alexios lopen over	Algemene beeldvorming
I.13 (p.38-40)	Investituurstrijd / Pausdom / Macht Rome boven Constantinopel	Kerk & staat
III.10 (p.101-3)	Heilig Roomse keizer als koning door Anna neergezet, doch als keizer door Alexios	Staat
V.6 (p.143-4)	Kelten te paard sterk, anders zwak	Wapenfeiten
V.8-9 (p.147-152)	Italos' „slechte” leer en barbaarse karakter	Karakter-eigenschappen
Kruistochten <i>X.5-XI.10 (p.274-323)</i>	De Volkskruistocht en de Eerste Kruistocht	-
X.5 (p.274-5)	Alexios' verzoek aan Urbanus II niet genoemd; Alexios verbaasd om ridders, ofschoon er wel voorbereidingen waren.	Algemene beeldvorming
X.5 (p.274-8)	Begin Volkskruistocht: opmerkingen over Latijnen	Karakter-eigenschappen
X.6-7 (p.279-280)	Opmerkingen over Peter, Bohemund en Hugo	Karakter-eigenschappen
X.8 (p.282-4)	Tzangra en verschil in priesters	Gewoonten
X.9 (p.284-9)	Latijnen willen Constantinopel innemen; eden aan Alexios; Godfrieds oproer.	Algemene beeldvorming
X.10 (p.290)	Anna's opmerking over Latijnse namen van de barbaarse leiders	Algemene beeldvorming
X.10 (p.291-2)	Latijn gaat op troon zitten	Algemene beeldvorming
X.11 (p.295-6)	Raymond als een van de meest aangename Latijnen	Positieve karakterisering
XI.2 (p.300)	Latijnse onbetrouwbaarheid bij veroveringen	Karakter-eigenschappen
XI.6 (p.313)	Latijnse ongedisciplineerde tactieken: sterke cavalerie, daarna verslaanbaar	Wapenfeiten
XI.7 (p.316)	Alexios' respect voor afkomst en heldendom Latijnse adel	Positieve karakterisering
XII.8 (p.352-3)	Paus Paschalis II steunt Bohemunds invasie na beeldvorming zijnerzijds over Byzantium	Algemene beeldvorming
XIII.5 (p.372)	Kelt op vlak terrein goed te verslaan	Wapenfeiten
XIII.8 (p.377-8)	Sterk Keltenpantser; te voet goed te verslaan	Wapenfeiten
XIII.10 (p.382)	Wisselvalligheid van Kelten	Karakter-eigenschappen
XIV.4 (p.411-2)	Keltische graven zeer negatief neergezet bij audiëntie Alexios	Karakter-eigenschappen
XIV.2 (p.401-2)	Tancred als waanzinnige en arrogante Kelt	Karakter-eigenschappen
XIV.7 (p.420)	Alle volkeren jaloers op Byzantijnen	Algemene beeldvorming

Tabel 1 Beeldvormende passages over het Westen in de *Alexias*.⁴⁸

Er zijn verschillende passages in de *Alexias* waar de beeldvorming van het Westen duidelijk naar voren komt. Deze beeldvorming kan er in meer of mindere mate aanwezig of expliciet zijn; in tabel 1 is een overzicht van beeldvormende passages in de *Alexias* te vin-

⁴⁷Buckley (2014) 195.

⁴⁸Paginummering naar Sewter & Frankopan (2009); caputverwijzing naar Leib (1937).

den. Beeldvormende passages⁴⁹ slaan hier op passages die de woorden Κελτοί, Λατίνοι of Φράγχοι bevatten en die niet alleen iets zeggen over specifieke Latijnen of een beschrijving geven van gebeurtenissen, maar die ook iets zeggen over het geheel aan Latijnse volkeren, hetzij expliciet (als bijvoorbeeld direct iets over de karaktereigenschappen gezegd wordt), hetzij impliciet (als bijvoorbeeld uit de wijze van presentatie een *dédain* blijkt of als de Latijnen zwakker of slechter worden neergezet ten opzichte van de Byzantijnen). De thematiek hierbij heb ik zo helder mogelijk proberen weer te geven in tabel 1.⁵⁰

Gelet op de spanne van dit onderzoek, kunnen niet alle passages die beeldvormend van aard zijn, in dit werk op detailniveau bestudeerd worden. In dit onderzoek zullen daarom de meest duidelijke en relevante passages hiertoe op detail uitgelicht worden. Om hierbij een breder, representatief beeld te proberen te geven is er gelet op frequentie van een thema (e.g. Wapenfeiten) en op expliciteit (e.g. Investituurstrijd), positiviteit en positie van passages in het verhaal (e.g. begin Kruistocht).

Om vat te krijgen op de behandelde passages zullen de volgende vragen worden gesteld: (i) wat is de context; (ii) wat valt op op woordniveau; (iii) wat op tekstniveau; (iv) wat is Anna's doel van de passage; (v) welke beeldvorming komt er dus uit voort? Op woord- en tekstniveau is het overigens belangrijk onderscheid te maken tussen invectieven, beredeneerde beschuldigingen en bewonderende, resp. goedkeurende, woorden.⁵¹

Het is, tot slot, belangrijk om de passages in de *Alexias* niet zozeer vanuit een Westers perspectief, maar vanuit een Byzantijns perspectief te bekijken. Immers, de Latijnse en de Byzantijnse cultuur zijn in de tijd van de *Alexias* nogal een eigen traditie gaan leven die elkaar zijn gaan ontgroeien. Dit maakt dat veel Latijnse gebruiken vreemd zijn in de ogen van Byzantijnen, waar Anna Komnene dan ook graag gebruik van maakt.⁵² Dit retorische middel duid ik in de analyses hieronder aan als „vervreemding”.

Deze term is in zekere zin een variant op het Engelse *othering* of *otherness* (naar het Duitse *Andersheit*), maar draagt daarbij in de betekenis een zekere allusie met zich mee aan juist die vervreemding van Westerse en Byzantijnse cultuur aan elkaar en aan de methode van het vervreemden daarvan die Anna toepast (i.e. ‚anders’ maken; tot *otherness* maken).

⁴⁹Ofwel: passages waaruit de mening van Anna Komnene over de Latijnen naar voren komt door de wijze van weergave dezer.

⁵⁰De meeste passages die de Latijnen beschrijven staan in de twee boeken over de kruistochten (boeken 10 en 11): dit is immers de periode van het meest intensieve contact tussen West en Oost en dat levert dan ook een grote concentratie van beeldvormende passages op (zie tabel 1). Dat laat niet onverlet dat er in de rest van het werk ook vaak over Latijnen gesproken wordt: deze passages zijn echter vaak minder sterk beeldvormend van aard. Ook gaat het vaak niet over Latijnen in de algemene zin: de Noormannen, en dan met name Robert Guiscard van Apulië (1015-1085) en diens zoon en opvolger Bohemund I van Tarente (1058-1111), worden in de passages die over de eerste en tweede Normandische invasie van het Byzantijnse Rijk gaan, gekenschetst als buitengewoon slechte Latijnen. Omdat voor dit onderzoek de algemene beschouwing van de Latijnen en minder de bijzondere beeldvorming van de Noormannen relevant is, laat ik de passages die specifiek over de Noormannen gaan voor zover buiten beschouwing. Dit laat niet onverlet dat Noormannen, en specifiek Bohemund en Robert, onvermijdelijk specifiek genoemd worden in passages die ook Latijnen in algemenere zin kenschetsen. Deze passages zijn uiteraard wel in beschouwing genomen.

⁵¹Cf. Ebels-Hoving (1971) 44-45.

⁵²Cf. Vučetić (2012) 487.

2.1 Algemene beeldvorming

2.1.1 Wapenfeiten

In verschillende passages in de *Alexias* noemt Anna Komnene het subject van strijd en krijgsgeweld. In een viertal gevallen geeft ze enkele algemene kenmerken van de krijgswijze van de Latijnen, waaruit ook beeldvorming valt te destilleren. Het gaat dan om eerst passage 5.6.7, waarin een strijd tussen Alexios en Bohemund beschreven is en Anna een tactiek geeft hoe Latijnen overwonnen kunnen worden; namelijk dat Kelten⁵³ te paard sterk zijn en te voet zwak. In 11.6.3 beschrijft Anna hoe Antiochië door Kelten wordt ingenomen en het voorts belegerd wordt door de Turken, waarbij ze opmerkt dat Latijnen ongedisciplineerd zijn en hun cavalerie sterk is, maar ze te voet eenvoudig te verslaan zijn. Dan bestrijden in 13.5.7 de Byzantijnen de Normandische legers en hun aanvoerder maakt daarbij gebruik van een vallei en het feit dat Kelten te voet goed te verslaan zijn. Tot slot strijden in 13.8.3 wederom Normandische legers tegen Byzantijnse, waarbij Anna aangeeft dat een keltenpantser sterk en zwaar is, wat te paard weliswaar handig is, maar waardoor Kelten te voet wel goed te verslaan zijn.

Opvallend is dat deze contexten vooral in conflictgevallen zijn tussen de Byzantijnen en de Latijnen: dergelijke passages staan niet in de periode van de kruistochten, waar toch de meeste Latijnse gevechten zich afspelen.⁵⁴ Mijn hypothese is dat dit te verklaren is, doordat Anna Komnene in deze passages van conflict op deze manier toch een bepaalde manier de superioriteit van de Byzantijnen, en daarmee haar vader als keizer, over de Latijnen aan te geven.⁵⁵

Anna gebruikt hier verschillende woorden voor om dit aan te geven, zoals εὐχειρότατος, „gemakkelijk te overwinnen” (5.6.7; 11.6.3 & 13.8.3); εὐάλωτος, „gemakkelijk te verslaan” (13.5.7); ἀλόγιστον „onnadenkend” (11.6.3) of ἄθυρμα, „speeltuig” (13.8.3). Deze woorden dragen een lichte negatieve betekenis met zich mee, waarbij het venijn vooral zit in de wijze van presenteren. In al deze passages wordt immers weliswaar altijd een positieve kant gegeven (de Latijnen zijn sterk, doorzettend en onverslaanbaar te paard), maar ook altijd een negatieve kant die in de passages waar het genoemd wordt, altijd doorslaggevend zijn (makkelijk te verslaan als ze te voet zijn, ongedisciplineerd en niet-strategisch aangelegd; met woorden die niet heel positief van betekenis zijn), wat het beste geïllustreerd wordt in de passage 11.6.3 (zie *appendix*), waarin eerst een positieve kant van de Kelten in strijd wordt gegeven en vervolgens in reactie daarop een negatieve kant, die uiteindelijk zwaarder weegt.

Het doel van deze passages is dus om de sterke en zwakke kanten van Kelten in de strijd weer te geven, wat enerzijds het tactisch en strategisch inzicht van Anna Komnene als historiografe en wellicht ook als prinses toont,⁵⁶ maar anderzijds geven de passages ook

⁵³Sic; in militaire passages spreekt Anna Komnene veelal over ‚Kelten’. De reden daarvan is mij onbekend.

⁵⁴Uiteraard is de strijd om Antiochië wel onderdeel van de kruistochten, maar deze stad wordt juist door de Latijnen ingenomen, terwijl ze deze terug zouden moeten geven aan de Byzantijnen, hetgeen dus toch een zekere vorm van conflict is waar Anna op anticipeert.

⁵⁵Dit doel heeft Anna Komnene ook in de passages van de kruistochten, zoals we later zullen zien, maar daar volgt de superioriteit uit andere middelen, zoals keizer Alexios die de Latijnen de les leest door militaire adviezen, waar ik een voorbeeld van geef in hoofdstuk 2.2.3, *Een Latijn op de Byzantijnse troon*.

⁵⁶Deze informatie, die zich uit in beschrijvingen van campagnes, gevechtsformaties, de beweging van troepen en communicatie tussen commandanten, heeft Anna vermoedelijk uit een substantieel militair archief waar ze toegang tot zou hebben gehad, aangezien ze in caput 14.7.5 aangeeft dat ze naast van strijdmakers van haar vader, zoals Georgios Palaiologos, vooral zelf informatie vergaard heeft; cf. Sewter & Frankopan (2009) xix. Vermoedelijk geeft ze deze informatie om haar positie als vrouwelijk historiografe

een genuanceerd beeld van Latijnen als sterk, doch makkelijk te verslaan, mits je de juiste strategie kent: het feit dat Alexios dit doorziet, maakt hem superieur en geeft een beeld van hem als goed strateeg en ervaren in de strijd. Dit zou ook verklaren waarom dergelijke passages alleen voorkomen in gevallen van strijd tussen Latijnen en Byzantijnen, daar in andere gevallen het contrast tussen beide minder scherp is en Anna Komnene dit anders aanpakt, namelijk door Alexios hen met militaire adviezen de les te laten lezen.

2.1.2 Investituurstrijd

In het eerste boek van de *Alexias* beschrijft Anna Komnene de aanloop van de eerste Normandische invasie van Byzantium door Robert Guiscard. Om die deels te verklaren, wijdt ze uit over de alliantie die Robert met Paus Gregorius VII (regerend 1073-1085) had, die ten dele het succes van Robert jegens Alexios I Komnenos verklaart, omdat dit ertoe leidde dat de Latijnen hem niet aan konden vallen. In de passage van caput 1.13 verklaart Komnene die relatie en wijdt ze specifiek uit over de Investituurstrijd die zich voltrok tussen Paus Gregorius VII en keizer Hendrik IV (regerend 1056-1106).⁵⁷

De passage van caput 1.13 (zie *appendix*) bevat een pleidooi tegen de Paus met invectieven en ernstige beschuldigingen, vooral in caput 1.13.3. Een voorbeeld hiervan is hoe gruwelijk en verre van menselijk (ἀπανθρώπως) de Paus de ambassadeurs van de Duitse keizer toetakelt op een brute manier die zelfs de gebruikelijke barbaarse hoogmoed overschrijdt,⁵⁸ wat Komnene gelet op haar vrouwelijke edelheid niet kan beschrijven. Ook schrijft ze bijvoorbeeld dat de tijd mannen van „allerlei soorten van volslagen roekeloosheid” (παντοδαπὰ πάντολμα) produceert in de hoedanigheid van deze hoge priester. Het is discutabel in hoeverre al deze beschuldigingen jegens de Paus gegrond zijn – er valt genoeg voor te zeggen dat ze ofwel verzonnen, ofwel op zijn minst overdreven zijn –, maar de hevigheid van de beschuldigingen in combinatie met het grove taalgebruik is zeer opmerkelijk en is relatief uniek in de *Alexias*. Op het eerste gezicht is het moeilijk de vijandige toon te kunnen plaatsen, maar men moet hierbij in het achterhoofd houden dat Paus Gregorius VII een bondgenoot van Robert Guiscard was, die de aartsvijand van Anna's werk en van haar vader was.⁵⁹

In dit betoog maakt Anna van verschillende middelen gebruik om Paus Gregorius VII zwart te maken.⁶⁰ Zo zet ze zonder kritiek te uiten uiteen dat de Duitse keizer – die ze overigens constant ῥήξ (koning) noemt, hetgeen aanduidt dat Komnene deze Duitse vorst als lager in rang dan de Byzantijnse keizer beschouwt⁶¹ – invloed op de pauskeuze

te versterken, maar het zou ook kunnen dat ze haar kwaliteiten als potentieel keizerin wil tonen, als het even anders was gelopen; cf. Herrin (2007) 238-239, Sewter & Frankopan (2009) xiv & Blanken (1953) 5-6.

⁵⁷De Investituurstrijd was de strijd inzake de heerschappij over de Kerk in de westerse rijken tussen de Paus en seculiere heersers, escalierend tot de excommunicatie van Hendrik IV en de aanstelling van een tegenpaus in Ravenna, wat werd opgelost met het Concordaat van Worms in 1122; Sewter & Frankopan (2009) 38n53.

⁵⁸καὶ ἄλλο τι προσεξεργασάμενος ἀτοπώτατον καὶ βαρβαρικὴν ὕβριν ὑπερελαύνων ἀφῆκεν.

⁵⁹Leib (1937) 171-172.

⁶⁰Nota bene dat de beschrijving die Anna van Paus Paschalis II geeft in 12.8.5 een stuk milder is, wat te verklaren is doordat hij pragmatisch genoeg was om in diepe discussies met Alexios te gaan over de eenheid van de Kerk c.q. Kerken in 1112, ofschoon hij wel Bohemunds expeditie ondersteunde; Sewter & Frankopan (2009) 352n31.

⁶¹Cf. de keizerskroning van Karel de Grote in hst. 1.2.1. ῥήξ is de gelatiniseerde variant van het Latijnse ‚rex’, hetgeen ‚koning’ betekent en in de Oudheid in het Romeinse Rijk intern weliswaar een negatieve connotatie had vanwege de Romeinse Koningstijd, maar voor externe volkeren altijd als heersersterm werd gebruikt, zoals bij de Byzantijnen ook de gangbare praktijk was; cf. Woodhouse (1910) 1024; Lewis & Short (1879) lemma: rex; Sophocles (1900) lemma: ῥήξ.

uitoefent, omdat hij die moet bekrachtigen om legitimiteit te verlenen. Dit blijkt uit het gegeven dat Hendrik IV de Paus een *τυραννίς* noemt en het grijpen van de *cathedra Petri*, de „ἀποστολικὸν θρόνον” als ὕβρις (hoogmoed, belediging/misdaad)⁶² bestempelt, waarmee ze de heerschappij van Gregorius als illegitiem neerzet. Ook het benadrukken dat een van de hoogste priesters een zo vreselijke en ongepaste straf aan gezanten geeft, schept een zeer negatief beeld: ze contrasteert Gregorius’ handelen met zijn ambt en bestempelt dit als βαρβαρικὴ ὕβρις: het is dan ook niet voor niets dat in deze passage het woord βαρβαρικός driemaal voorkomt – en overigens in de hele *Alexias* gebruikt wordt om o.a. de Latijnen mee aan te duiden⁶³ – en het woord ὕβρις wel viermaal – en eenmaal zelfs als καθυβρίσμενος. Ze zet zo de Paus neer als overmoedig en barbaars.

Men moet in deze beschouwing de positie van de Paus als een patriarch in Byzantijnse ogen bekijken, waar Anna ironisch op zinspeelt: een patriarch gedraagt zich niet als een heerser, wat in Byzantijnse ogen ὕβρις is, en hij verzint geen perfide straffen, maar is een geestelijk-moralistische autoriteit en daarmee evenknie van de keizer. Dit beeld wordt vooral belichaamd door de toen zittende patriarch, Kosmas I (zittend 1075–1081), die door Komnene beschreven wordt als „een Heilig man, zonder geld en geheel bedreven in ascese”, die zelfs door God ingegeven visioenen kreeg, waarmee hij de voorganger van Alexios, Nikephoros III Botaneiates (regerend 1078-1081), ertoe aanzette af te treden.⁶⁴

Dat dan deze Westerse hoge priester met aanspraak op primaatschap over de gehele oecumene en als legercommandant optreedt en militaire hulp belooft om voorts die eed te breken, is in Byzantijnse ogen heel bizar – waarmee Anna ook alle Latijnen, die het Pauselijke primaatschap ondersteunen,⁶⁵ gelijk neergezet als dwaas en absurd in Byzantijnse ogen.⁶⁶ Dit Pauselijk militarisme schildert ze dan ook met een ironische parodie af: „(...) de bisschop trok met geestelijke gratie en evangelische vrede op ten burgeroorlog met volle overtuiging en volle aanpak, degene van vrede en de leerling van de Man van Vrede!”⁶⁷. Tot slot noemt Anna Paus Gregorius VII nooit bij naam om op die wijze niet zozeer het individu, maar het hele ambt zwart te maken.⁶⁸

Aangezien het vijandsbeeld van Robert al helder is, richt Anna zich vooral op het negatieve beeld van de Paus.⁶⁹ Ze maakt hier dan ook meerdere verwijten aan het adres van Gregorius VII, reikend van de corruptie van de Latijnse Kerk tot het persoonlijk falen van Gregorius VII; van het primaatschap van Constantinopel over Rome tot aan de arrogantie van de Westelingen. De intentie lijkt hier volgens Sewter & Frankopan (2009) dan ook om al het Westelijke te demoniseren en om Alexios I Komnenos als bolwerk

⁶²Liddell, Scott & Jones (1996) & Sophocles (1900) lemma: ὕβρις

⁶³Het beruik van woorden als βάρβαρος kan enerzijds het beeld versterken dat ze de Latijnen als barbaren beschouwt, al stelt Stephenson (2003) dat dit gebruik niet opmerkenswaardig is, omdat het een term is die slechts het niet-Griekse aanduidt en dat dit bij het historiografische genre en bij haar attiserende schrijfstijl past; Stephenson (2003) 49. Dit is echter wellicht kort door de bocht, omdat er enerzijds wel duidelijk een intentie bij Anna te bespeuren is om de Latijnen als barbaars af te schilderen en anderzijds de term βάρβαρος weliswaar in beginsel niet-Grieks betekent, maar blijkens de LSJ vanaf de Perzische Oorlogen ook de betekenis ‚brutal’ of ‚rude’ heeft gekregen; Liddell, Scott & Jones (1996) lemma: βάρβαρος. Vergelijk hierbij ook samenstellingen als βαρβαρόθυμος, ‚met een woeste instelling’; Sophocles (1900) lemma: βαρβαρόθυμος.

⁶⁴*Alexias* 2.12.5: ὁ τηνικαῦτα πατριάρχης χρηματίζων ἱεροπρεπῆς τῷ ὄντι ἀκτῆμων καὶ πᾶν εἶδος ἀσκήσεως...

⁶⁵*Alexias* 1.13.4: ταῦτα προκαθημένου τῆς οἰκουμένης ἀπάσης γενομένου, ὥσπερ οὖν καὶ οἱ Λατῖνοι λέγουσί τε καὶ οἶονται. ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τῆς ἀλαζονείας αὐτῶν.

⁶⁶Cf. Vučetić (2012) 488-489.

⁶⁷*Alexias* 1.13.7: (...) μετὰ πνευματικῆς χάριτος καὶ εὐαγγελικῆς εἰρήνης ἐπὶ τὸν πόλεμον ὁ δεσπότης ἐχώρει ὅλη γνῶμη καὶ ὅλαις χερσὶ τὸν ἐμφύλιον, ὁ εἰρηνικὸς ταῦτα καὶ τοῦ εἰρηνικοῦ μαθητῆς.

⁶⁸Vučetić (2012) 485-490.

⁶⁹Vučetić (2012) 477.

van goedheid en verdediger van het Rijk neer te zetten, als overwinnaar van Robert, de bondgenoot van de Paus – weliswaar ook met enige overdrijving.⁷⁰

Vučetić (2012) stelt echter dat Anna Komnene hier naar een verklaring zoekt hoe het kan dat de Noorman Robert Guiscard een dergelijk grote opponent voor haar vader, de keizer, kon vormen en tot zijn dood het Byzantijnse Rijk in groot geding wist te brengen, wat deze Paus dan gefaciliteerd zou hebben. Het is dan ook om die reden dat ze Gregorius VII in een negatief beeld wil stellen.⁷¹ Deze laatste verklaring vind ik aannemelijker, daar dit beter aansluit bij het heftige taalgebruik en de grote stilistische moeite die ze onderneemt om Gregorius VII zwart te maken. Daarnaast had Gregorius VII Alexios I Komnenos geëxcommuniceerd en had een andere Paus, Urbanus II, de kruistochten geïnitieerd, die op moment van schrijven weer aan de gang waren rond Constantinopel, waardoor rond die tijd ook weer bewustzijn was van de verschillen en spanning tussen de oostelijke en westelijke Kerk.⁷²

2.2 De Eerste Kruistocht

Hieronder volgt een literaire analyse van de passages die bijdragen aan de beeldvorming van de Latijnen in de context van de Eerste Kruistocht (caput 10.5-11.10).

Belangrijk om vooraf op te merken is het volgende. Stephenson (2003) stelt dat Anna Komnene de Eerste Kruistocht niet noodzakelijk historisch weer wil geven, maar juist de zorgen van de actuele Tweede Kruistocht in de regeringstijd van keizer Manuel I ten tijde van schrijven weer wil geven. Hier geeft hij drie karakteriseringe die Anna aan de Latijnen toeschrijft: „1. All Latins were barbarians, and as such greedy and fickle; 2. All crusaders had as their true motivation the capture of Constantinople; 3. Adherents of the Latin Church were heretics, and their rites verged on Judaism, particularly their use of unleavened bread.” Dit zijn thema’s die ook teruggevonden worden in de panegyriek ten tijde van de Tweede Kruistochten.⁷³ Met deze drie punten ben ik het niet helemaal eens, maar hier wijd ik op het einde naar aanleiding van mijn eigen conclusies verder op uit.

Anna’s versie van de Eerste Kruistocht dient verder ook niet zuiver historisch voor de kruistocht opgevat te worden, aangezien er ook een subjectieve ondertoon aanzit van polemie, politieke oppositie jegens keizer Manuel en van sneren jegens de kruisvaarders en de Latijnse kerk. Buckley (2014) noemt Anna’s beschrijving dan ook een construct, daar ze al wat gebeurt naar haar hand schijnt te zetten en een context uit te lichten.⁷⁴

2.2.1 Begin van de Kruistocht

De capita 10.5-7 (zie *appendix*) betreffen het begin van de Eerste Kruistocht, nadat Anna een eerder verhaal heeft afgesloten. Eerst wordt Alexios’ verbazing over de komst van de ontelbare Frankische legers aangestipt: Alexios verwachtte immers een aanval, maar dit bleek een massamigratie vanuit Europa naar Byzantium te zijn.⁷⁵ Voorts beschrijft Anna

⁷⁰Sewter & Frankopan (2009) 39n54; Leib (1937) 172.

⁷¹Vučetić (2012) 466.

⁷²Vučetić (2012) 491.

⁷³Stephenson (2003) 41, 47-48.

⁷⁴Buckley (2014) 196.

⁷⁵Als reden hiervoor geeft Anna Komnene Peter Koukoupetros – in het Westen ook wel de Kluizenaar genoemd – die het Heilig Graf niet kon bereiken door de Turken en de Saracenen, vanwege de slechte behandeling die hij van hen kreeg. Hij ging derhalve prediken in het Westen dat God hem op had geroepen om alle Westerse graven te verzamelen en Jeruzalem te heroveren.

de voortgang van de kruistocht, waarbij de Volkskruistocht en de Eerste Kruistocht half door elkaar lopen, omdat ze hierin geen onderscheid maakt.⁷⁶

In 10.5.4 geeft ze allerlei negatieve karaktertrekken die de Latijnen hebben: zo vreest Alexios hun komst (Ἐδεδίει μὲν οὖν τὴν τούτων ἔφοδον), omdat ze niet te stoppen (ἀκράσχετος), onstabiel (ἄστατον), hebzuchtig (χρήμασι κεχρηότες) en onbetrouwbaar (ἀεὶ διὰ τὴν τυχοῦσαν αἰτίαν τὰς σφῶν συνθήκας εὐκόλως ἀνατρέποντες φαίνονται) zijn, waarbij de feiten zelfs erger zouden zijn dan de geruchten zelf (φοβερώτερα τῶν φημιζομένων λόγων ἦσαν τὰ πράγματα). In 10.5.10 geeft Anna aan dat de simpelere (ἀπλουστέρων) weliswaar op tocht zijn om het Heilig Graf te bezichtigen, maar de slechteren (πονηροτέρων), waaronder Bohemund, een ander doel hebben: Constantinopel innemen (αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν κατασχεῖν). Door dit zo te presenteren impliceert Anna dat er slechts deze twee groepen Latijnen zijn, waarmee ze op kundige retorische wijze alle edellieden over een kam scheert en als slecht bestempelt.⁷⁷

In 10.6.1-2 noemt Anna het Latijnse volk heethoofdig (θερμότατον), haastig (ὄξύ) en onbeheersbaar (ἀκάθεκτον) en illustreert dit dan ook met het voorbeeld van een bloederige slachting van Griekse dorpelingen aan gene zijde van de Bosphoros rond Nicea, waarbij ze de horreur, het gevaar en de bloeddorstigheid van de Latijnen weergeeft. Ze ontleedden kinderen, spiesden inwoners op staken, roosterden ze op het vuur en martelden de ouderen, waarna ze flinke buit maakten,⁷⁸ waarbij hun leider, de monnik Peter de Kluisenaar,⁷⁹ ze niet in de hand heeft en kan beheersen.

In 10.6.3-4 noemt ze dan weer de Latijnen hebzuchtig (φιλοχρηματώτατον) en stelt dat ze door hun ongedisciplineerdheid miserabel ten onder gingen: „Immers is het Latijnse volk anderzijds zeer geldbelust, zoals vanaf het begin gezegd is, en al helemaal als het neigt tot plundering van land, teugelloos geen rede gebruikend. Omdat ze noch in gelederen, noch in troepen reisden, (...) werden ze jammerlijk afgemaakt.”⁸⁰

In 10.7.1 stipt ze dan weer de arrogantie van de Latijnen aan in de persoon van Hugo van Vermandois (1053-1101), broer van de Franse koning, die een groots onthaal verwacht (προμηθευόμενος λαμπρὰν τὴν ὑπαντὴν αὐτῷ γενέσθαι) en hij, slechts broer van de Franse koning, noemt zichzelf „keizer der keizers en de beste van allen onder de hemel” (ἐγὼ ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων καὶ ὁ μείζων τῶν ὑπ’ οὐρανόν). De pompeuse entree die voorts volgt, dient als duidelijk, kenschetsend voorbeeld van de Latijnse arrogantie. Dergelijke woorden en de hoogmoed (ὑβρις, cf. de analyse van de *Investituurstrijd* in 2.1.2) die hij hiermee toont is vanuit Byzantijns perspectief absoluut niet op zijn plaats en in zekere zin ook absurd, aangezien de broer van de Franse koning het waagt zichzelf ‚keizer der

⁷⁶Ze verhaalt immers tegelijkertijd over de tocht van Peter Koukoupetros, maar ook over enkele graven, zoals Godfried en de snode plannen van Bohemund die met deze Kruistocht plannen zou hebben gehad om Constantinopel in te nemen. Alexios adviseerde Peter voorts om in Constantinopel te wachten op de komst van de graven, maar hij ging toch door en zijn 10.000 proleten veroorzaakten een brute slachting.

⁷⁷Deze karakterisering van Latijnen die als doel hebben Constantinopel in te nemen dient er mogelijk toe om de problemen die de kruisvaarders veroorzaakten voor de Byzantijnen te verklaren, zoals hun opstootjes en schoorvoetende gehoorzaamheid bij Constantinopel in caput 10.9, alsook bij de inname van Antiochië door Bohemund en zijn gevolg in capita 11.4 & 11.6.9. Door nu al de Latijnen als simpel of slecht neer te zetten, geeft het mogelijk een basis voor een verklaring waarom ze daar zo ongehoorzaam en onbehoorlijk waren jegens de Byzantijnen. Stephenson (2003) verklaart dit echter als representatie van contemporaine gevoelens over de Tweede Kruistocht; Stephenson (2003) 49-50.

⁷⁸Τῶν τε γὰρ βρεφῶν τὰ μὲν ἐμέλιζον, τὰ δὲ ξύλοις περιπεύροντες ὠπιζον ἐν πυρὶ, πρὸς δὲ τοὺς τῷ χρόνῳ προήκοντας· πᾶν εἶδος ποινῆς ἐπεδείκνυντο.

⁷⁹Zo in Westerse bronnen genoemd; Anna noemt hem Peter Koukoupetros.

⁸⁰Ἔστι μὲν γὰρ καὶ ἄλλως τὸ τῶν Λατίνων γένος φιλοχρηματώτατον, ὥσπερ ἄνωθεν εἴρηται, ἐπὶ δὲ καὶ πρὸς καταδρομῆν χώρας ἀπονέουσαι, καὶ λόγῳ μὴ χρώμενον ἀχαλιναγωγῆτον. Μὴ κατὰ στοιχοῦς δὲ μήτε ἰλαδὸν πορευόμενοι (...) οἰκτρῶς ἀνηροῦντο.

keizers⁸¹ te noemen, terwijl hij noch zelf heerser is, noch de Fransen een keizer kennen en al zeker als men deze functie vergelijkt met een voor Byzantijnen duidelijk keizersbeeld. Het feit dat Hugo zulke hoogmoedige woorden uit en een zo groots onthaal verwacht vanwege zijn vermeende statuus, is een zeer sprekend voorbeeld van de arrogantie van de Latijnen. Het is dan waarschijnlijk ook een Byzantijnse parodie van Latijnse eigendunk.⁸²

Op tekstniveau valt er ook het een en ander over deze passage te vertellen. Zo is het opmerkelijk dat Anna schrijft dat Alexios niets afwist van de aankomst van Westerse legers. Het is dan ook de vraag in hoeverre Alexios de kruistocht had uitgenodigd of op zijn minst verwacht had, waarop Anna geen duidelijk antwoord geeft.⁸³ Zoals eerder vermeld stelt Stephenson (2003) dat Anna Komnene het begin van de Eerste Kruistocht niet noodzakelijk historisch heeft neergezet, maar juist de zorgen van de Tweede Kruistocht, die in de tijd van schrijven actueel was, reflecteert.⁸⁴ Dat zou mogelijk ook enige inconsistenties verklaren.

Het doel van deze besproken capita is om het begin van de Eerste Kruistocht te verklaren en uiteen te zetten hoe dat begin verliep, maar in een zo kort tekstbereik geeft Anna Komnene al direct aan het begin van de kruistocht een heel duidelijk en sprekend beeld van de Latijnen als arrogant, hebzuchtig, ongeremd, ongedisciplineerd, gevaarlijk, bloeddorstig en hoogmoedig – kortweg barbaars. Deze karakterisering is daarbij mogelijk een reflectie van de contemporaine gevoelens van de Tweede Kruistocht, die zich afspeelde ten tijde van schrijven onder keizer Manuel I. De passage is hoe dan ook het begin van de kruistocht en door hier al gelijk een duidelijk dergelijk portret van de Latijnen te geven, is de toon voor het verloop van de kruistocht gelijk gezet.

2.2.2 Priesters ten strijde

Een opmerkelijke passage is 10.8.6-9 (zie *appendix*) in de context van de opmars naar de Eerste Kruistocht in de *Alexias*, waar Anna Komnene de komst van een graaf⁸⁵ per schip beschrijft, waarbij er een misverstand op zee is en de Latijnen op het schip de Byzantijnse vloot aanvallen. Eerst omschrijft Anna de voor Byzantijnen onbekende kruisboog (τζάγγρα) en voorts beschrijft ze hoe een priester meevecht met de Latijnen, waarbij ze uitweidt over de inhoudelijke verschillen tussen priesters. Haar taalgebruik is hier satirisch, waarbij ze een associatie schetst van het Latijnse schip met een piratenschip en ze een duister, komisch figuur van een strijdpriester neerzet.⁸⁶

Anna beschrijft de tzangra als „barbaars en volledig onbekend aan de Grieken”⁸⁷ en als een „duivels werktuig” (πρᾶγμα δαιμόνιον.) en geeft een zeer gedetailleerde technische beschrijving. Ze beschrijft voorts een uiterst strijdlustige priester (μαχιμώτατος ἱερέως) die ten strijde trekt, als dat hij „vurig streed en de soldaten opdroeg als hem te doen, zodat driemaal de mannen bij de Latijnse priester afgelost moesten worden, omdat ze verwond en vermoeid waren.”⁸⁸ Het feit dat een priester ten strijde trekt is voor de

⁸¹Het Griekse woord βασιλεύς wordt immers gebruikt om de Byzantijnse keizer mee aan te duiden, terwijl er bij Westerse koningen over een ῥήξ wordt gesproken; Sophocles (1900) lemma: βασιλεύς.

⁸²Dergelijke parodieën met opgeblazen taal van Latijnen is ook te vinden in de brief aan de Duitse keizer in *Alexias* 5.3.1; Buckley (2014) 201.

⁸³Buckley (2014) 144.

⁸⁴Stephenson (2003) 41.

⁸⁵Zijn naam is ons onbekend, daar hij Prebentzas wordt genoemd, wat niet te herleiden is uit andere bronnen; cf. Sewter & Frankopan (2009) 281n23.

⁸⁶Buckley (2014) 202.

⁸⁷Ἡ δὲ τζάγγρα τόξον μὲν ἐστὶ βαρβαρικὸν καὶ Ἑλλησι παντελῶς ἀγνοούμενον.

⁸⁸αὐτός τε ἐκθύμως μαχόμενος καὶ τοῖς ὑπ’ αὐτὸν τοῦτο παρακελευόμενος, ὡς τρισάκις τοὺς μετὰ τοῦ Λατίνου ἱερέως ὑπαλλαχθῆναι τιτρωσκομένους τε καὶ κοπιῶντας.

Byzantijnen al onbegrijpelijk en Anna trekt dit door tot het extreme door te zeggen dat de „barbaarse Latijn tegelijkertijd heilige objecten, alsook een schild in zijn linkerhand houdt en een speer in zijn rechterhand neemt, en hij tezelfdertijd het Heilige Lichaam en Bloed uitdeelt en moorddadig toeschouwt en zelf een man van bloed wordt, volgens de Psalm van David.”⁸⁹ Ze noemt hem „meer een commandant dan een priester”⁹⁰ die „ongeduld toonde en ontvlamde en raasde net zoals een wild beest dat achter zijn eigen staart aanrent.”⁹¹

Dit is een zeer interessante passage; het geeft een beschrijving van een andere, westerse priesterscultuur met een andere religieuze achtergrond, maar Anna gebruikt hiervoor een zeer beschimpende beschrijvingswijze. De beschrijving van de tzangra vooraf is in deze context nogal moeilijk te plaatsen, aangezien het een digressie is die minutieus gedetailleerd is en een onderwerp waarbij de persoonlijke band tot Anna zelf moeilijk te zien is. Een mogelijke verklaring die Sewter & Frankopan (2009) hiervoor geeft, is dat Anna hiermee haar militaire kennis tentoonspreidt.⁹² Zelf geloof ik dat er nog een ander doel aan ten grondslag ligt. Ze vervreemdt met deze passage namelijk de Byzantijnse lezer eerst door een raar object dat de Latijnen gebruiken uit te leggen, namelijk de tzangra, die immers volledig onbekend is aan de Grieken is. Het doel van deze passage is dus volgens mij niet alleen om de militaire kennis die Anna heeft ten toon te spreiden, zoals eerder gesteld, maar ook vervreemding van de Byzantijnse lezer van de Latijnse cultuur, alvorens ze voortbouwt op die vervreemding tot afkeer.

Voorts, immers, gaat ze door met het voorbeeld van een priester die vecht, wat voor Byzantijnen volledig onbegrijpelijk en verwerpelijk is, waarna Anna inhoudelijk een link legt met de verschillen in priestergebruiken tussen het Westen en het Oosten, waarbij ze duidelijk maakt dat de Byzantijnse beter zijn en de Latijnse maar barbaars.⁹³ Voorts gaat ze het toch al choquerende feit dat een priester vecht volledig tot het extreme uitvoeren tot hij zelfs met stukken brood gaat gooien, wat in de context van priesters men snel doet denken aan nog niet geconsacreerde hosties, wat dan nog geen godslastering is, maar er zeker wel aan doet denken: „Toen hij daar dus een zak vol met stukken brood vond, wierp hij uit de zak de stukken brood als waren ze stenen, alsof hij vooring en een rite voltrok met de oorlog als een heilige ceremonie.”⁹⁴ Ze wijst hier impliciet vermoedelijk op de ouwels (ἄζυμα) die dienen als hosties en niet op de prosphora van de Oosterse Kerk, die wel gegist zijn en dus meer op brood lijken dan de ongegiste ouwels. Ze gebruikt dan ook expliciet de term μᾶζα, hetgeen van lagere orde is dan ἄρτος dat in het Oosterse sacrament gebruikt wordt.⁹⁵ Hiermee stipt ze gelijk een theologische, fysiek zichtbare kwestie aan, waar het gewone volk ongetwijfeld ook zicht op had. Deze zin verhaalt dus niet alleen van een heidense onachtzaamheid jegens God, maar stipt ook een vervreemding van de Latijnse rite aan voor de Byzantijnse lezer.

⁸⁹Ὁ δὲ τοι βάρβαρος Λατίνος ἅμα τε τὰ θεῖα μεταχειριεῖται καὶ τὴν ἀσπίδα ἐπὶ τοῦ λαοῦ θέμενος καὶ τὸ δόρυ τῇ δεξιᾷ ἐναγκαλισάμενος ὁμοῦ τε μεταδίδωσι τοῦ θείου σώματός τε καὶ αἵματος καὶ φόνιον ὄρᾳ καὶ αἱμάτων ἀνὴρ κατὰ τὸν Δαυιτικὸν ψαλμὸν γίνεται.

⁹⁰Ὁ δὲ πολέμαρχος ἐκεῖνος μᾶλλον ἢ ἱερεὺς.

⁹¹Ἐσφάδαζε μὲν ἐνταῦθα καὶ ἐξεφλέγετο καὶ ἐμεμῆνει καθάπερ θηρίον εἰς ἑαυτὸν συστρεφόμενος.

⁹²Sewter & Frankopan (2009) 282n25.

⁹³„Want niet wordt er hetzelfde verwacht van ons als van de Latijnen aangaande priesters, maar worden wij geboden door canoniek recht en het Evangelische dogma ‚Raak niet aan, mopper niet, vecht niet: want je bent tot priester gewijd.’”; *Αλεξίας* 10.8.8: Οὐ γὰρ κατὰ τὰ αὐτὰ ἡμῖν τε καὶ τοῖς Λατίνοις περὶ τῶν ἱερωμένων δέδοκται· ἀλλ’ ἡμεῖς μὲν ἐντετάλμεθα παρὰ τε τῶν κανόνων καὶ νόμων καὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ δόγματος· «Μὴ θίξῃς, μὴ γρύξῃς, μὴ ἄψῃ· ἱερωμένος γὰρ εἶ».

⁹⁴Σάκκον οὖν μάζης μεστὸν ἐφευράμενος ἐκείθεν ἀπὸ τοῦ σάκκου καθάπερ χερμάδας τὰς μάζας ἔβαλλεν, ὥσπερ ἱερατέων καὶ τελετῆν τινα ποιούμενος καὶ ἱεροτελεστῖαν τὸν πόλεμον.

⁹⁵cf. Liddell, Scott & Jones (1996) lemma: μᾶζα; Sophocles (1900) lemma: ἄρτος.

Het doel van de passage geeft ze zelf al, ze wil de Latijnen neerzetten als „een barbaars volk dat niet minder religieus dan oorlogszuchtig is”;⁹⁶ Latijnen worden volledig als barbaars neergezet, doordat zelfs hun priesters, die zich verre van strijd af zouden moeten houden volgens de Byzantijnse leefregels, vechten als wilde beesten (καθάπερ θηρίων) en als commandanten (πολέμαρχος) hun volgers als strijdgenoten aan hen te volgen in de brute strijd. Hiertoe gebruikt zij als methode dus vervreemding en zeer sprekende voorbeelden om aan te zetten tot grote afkeer, die het eerdere al negatieve beeld van het prille begin van de kruistocht, zoals onder het vorige kopje uiteengezet, alleen maar aansterkt nog voor de kruisvaarders zelfs maar in Constantinopel aankomen.

2.2.3 Een Latijn op de Byzantijnse troon

Een andere passage uit de kruistocht van de *Alexias* die nog interessant is om te noemen, is 10.10.6-7 (zie *appendix*), waar de kruisvaarders zich nog in Constantinopel bevinden en de Latijnse graven bij Alexios vergaderd zijn, nadat ze elk een eed hadden gezworen om trouw te zijn aan Alexios I Komnenos en alle veroverde Byzantijnse territoria te retourneren aan hem. Tijdens deze vergadering gaat een Latijnse graaf op de troon van Alexios zitten, waarna hij door Boudewijn berispt en vermaand wordt, dat het niet volgens de Byzantijnse gewoonte is dat de vorst met de generaals samen zit, wat in de Latijnse cultuur wel gebruikelijk is. Later wordt hij brutaal jegens Alexios, waarop de keizer hem kalm en impliciet de les leest.⁹⁷

Alexios was immers „van oudsher bekend met de hooghartige natuur van de Latijnen.”⁹⁸ Anna noemt de Latijnse graaf een „hooghartige en schaamteloze Latijn.”⁹⁹ en de Latijn in kwestie noemt zichzelf „Een zuivere Frank en van goede afkomst”,¹⁰⁰ waarbij hij opschept over zijn moed en dapperheid en dat niemand hem durfde te bevechten.¹⁰¹ Anna schetst hierbij ook een mystiek stereotype uit de romantiek van een uitdagende ridder op een kruispunt en schetst zodoende een contrast tussen de lompe boer die hij is en de romantische omschrijving die hij van zichzelf geeft. Het drukt de ambitie van individuele ridders uit en veroordeelt dit in hun slechte manieren, waarbij ze dit oordeel ook hangt aan de romantiek, die geliefd was in het Westen en gekoppeld was aan het idee van de kruistocht.¹⁰²

Hierop leest de keizer hem, zoals gezegd, de les, maar niet door hem te berispen,¹⁰³ maar door hem advies te geven om in het midden van de troepen samen met jonge officieren te staan en niet achteraan of aan het front, gelet op de tactieken van de Turken.

⁹⁶ Οὕτως ἐστὶ τὸ βάρβαρον τοῦτο γένος οὐχ ἤττον ἱερατικὸν ἢ φιλοπόλεμον.

⁹⁷ Opvallend verder is dat de Latijnse graaf geen naam krijgt van Anna Komnene. Dit is op zichzelf wel verdacht, aangezien de meeste Latijnse edellieden een naam krijgen als het om hen bijzonder gaat: als het echter om een opsomming gaat, is Anna minder snel geneigd alle namen te noemen; cf. 10.10.4. Deze opmerkelijkheid doet vermoeden dat deze passage literaire fictie is om nog een opmerking over de Latijnse arrogantie en brutaliteit te maken, maar hier kan men niets met zekerheid over zeggen, aangezien Komnene immers wel de keizersdochter was en dicht bij de feiten stond.

⁹⁸ πάλαι τὴν ἀγέρωχον τῶν Λατίνων φύσιν εἰδώς.

⁹⁹ τὸν ὑψηλόφρονα Λατῖνον ἐκεῖνον καὶ ἀναιδῆ.

¹⁰⁰ Φράγγος μὲν εἶμι καθαρὸς τῶν εὐγενῶν.

¹⁰¹ Ἐν δὲ ἐπίσταμαι, ὅτι ἐν τριόδῳ τῆς χώρας ὄθεν αὐτὸς ὄρμηται, τέμενός ἐστι πάλαι οἰκοδομηθέν, ἐν ᾧ πᾶς ὁ προθυμούμενος μόνος πρὸς μόνον μάχην ἀναδήσασθαι εἰς μονομάχου τάξιν ἑαυτὸν καταστήσας προσερχόμενος βοήθειαν μὲν τὴν τοῦ θεοῦ ἐκεῖθεν αἰτεῖται, βραδύνει δὲ τὸν κατ' αὐτοῦ τολμήσαντα ἀπεκδεχόμενος. Καθ' ἣν τρίοδον ἐχρόνισα καὶ αὐτὸς σχο λάζων καὶ ζητῶν τὸν μετ' ἐμοῦ μαχεσόμενον· ὁ δὲ τοῦτο τολμήσων οὐδαμοῦ.

¹⁰² Buckley (2014) 208-209.

¹⁰³ Ἀκούσας δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ ῥηθέντα οὐδὲν μὲν τέως πρὸς τὸν Λατῖνον εἰρήκει, ἐτήρει δ' ὅμως τὸν λόγον παρ' ἑαυτῷ.

Zoals gezegd maakt Anna ook hier gebruik van een cultuurverschil, namelijk, zoals ze bij monde van Boudewijn uitdrukt, „Het is immers niet gebruikelijk voor de keizers der Romeinen samen te zitten met degenen onder hem. Het is nodig dat wij, gezworen dienaren van dezelfde keizer geworden, ook de gewoonten van het land respecteren.”¹⁰⁴ Uit de bewoording hier blijkt duidelijk de ondergeschiktheid die de Latijnen aan de keizer behoorden te hebben, vooral uit woorden als δούλους ὁμότας (‘gezworen dienaren’).¹⁰⁵ Met deze ondergeschiktheid is de mopperende Latijn het duidelijk niet eens, aangezien hij de keizer een χωρίτης (‘boer’) noemt, omdat „hij alleen zit, terwijl zodanige generaals erbij moeten staan”,¹⁰⁶ wat niet zo zou zijn volgens de Latijnse gewoonte. Door in te spelen op de cultuurverschillen, maakt Anna wederom gebruik van vervreemding en deze gebruiken van de Latijnen maken een ongeciviliseerde indruk bij de Byzantijnse lezer.

Opmerkelijk nog tot slot is het contrast tussen de Latijn en de keizer. De Latijn is onbeschoft, arrogant en brutaal en schept zelfs op over zijn eigen kunnen. Alexios is daarentegen clement en prudent door niet op de beschimpingen in te gaan, maar door kundig in te spelen op de Latijnse opschepperij en hem, en met hem de andere Latijnse graven, van krijgsvadvis te voorzien en hem de impliciete sneer te geven dat hij bij de jongere officieren beter op zijn plaats is.

Deze passage heeft duidelijk puur beeldvorming tot doel: het toont de arrogantie, brutaliteit en opschepperij van de Latijnen in contrast tot de bedachtzaamheid van Alexios, die superieur is aan de Latijnse edellieden, die hij de les leest, nadat ze zich onbehoorlijk gedragen hebben jegens de keizer en eerder in Constantinopel met opstootjes.¹⁰⁷ Daarnaast geven de Latijnen zelf al aan dat de keizer superieur is, door de woorden die Anna hun in de mond legt. Op deze manier worden de Latijnen dus neergezet als ongeciviliseerd of barbaars en ondergeschikt aan de clemente, prudente Alexios.

2.3 Positieve beeldvorming

De meeste passages waar Anna Komnene de Latijnen beschrijft zijn negatief of op zijn minst neutraal van aard op het gebied van beeldvorming. Echter, er zijn luttele passages die een positiever en daarmee genuanceerder beeld van de Latijnen geven. De volgende twee zijn daarvan de voornaamste voorbeelden.

2.3.1 Raymond van St. Gilles

Raymond (ca. 1041-1105) wordt door de *Alexias* heen neergezet als een van de meest aangename Latijnen en een van de weinige Latijnen die Alexios vertrouwt. Dit begint in caput 10.11, waar de voorbereidingen voor het vertrek van de Kruisvaarders getroffen worden en Alexios met geld en advies de vurige aard van de Latijnen, zijnde Bohemund c.s., moet verzachten.¹⁰⁸ Voorts beschrijft Anna Komnene dat Alexios „grote affectie had voor Raymond van St. Gilles in het bijzonder vanwege de superioriteit van zijn intellect en het pure van zijn reputatie en zijn zuiverheid van leven, wetende hoezeer hij waarde hechtte aan de waarheid en niets dan dit en nooit anders wenste: zozeer oversteeg hij alle

¹⁰⁴ Οὐδὲ γὰρ ἔθιμον τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμαίων συνέδρους ἔχειν τοὺς ὑπ’ αὐτοῦς· δούλους δὲ ὁμότας τῆς αὐτοῦ βασι λείας γεγονότας χρῆ καὶ τὰ ἔθη τῆς χώρας τηρεῖν.

¹⁰⁵ δούλος kan echter ook ‘slaaf’ of ‘horige’ betekenen en drukt dus een sterk gevoel van onderdanigheid uit.

¹⁰⁶ κάθηται μόνος παρισταμένων αὐτῷ τοιούτων ἡγεμόνων.

¹⁰⁷ Cf. caput 10.9.

¹⁰⁸ 10.11.8 Καὶ οὕτως διὰ τε χρημάτων διὰ τε λόγων καταμαλάξας αὐτῶν τὸ ἄγριον.

Latijnen in alles, zoals de Zon de sterren.”¹⁰⁹ Alexios neemt hem daarom in vertrouwen en ze overleggen plannen en zorgen, terwijl de andere Latijnen al de oversteek wagen.

In deze passage komt duidelijk de vertrouwensband tussen Alexios en Raymond naar voren. Het doel van deze passage lijkt dan ook te zijn om te verklaren waarom Alexios en Raymond een dergelijke vertrouwensband hebben: het verschaffen van context. Daarnaast wordt er een contrast gemaakt met de andere Latijnen die daarmee dus wel barbaars en onbetrouwbaar zijn, doordat Raymond als zo positief wordt weergegeven als Latijn – te meer na het negatieve beeld van Bohemund c.s. vlak daarvoor. Door Raymond als deugdzaamste Latijn neer te zetten die zelfs Alexios vertrouwt, nuanceert ze enerzijds het beeld van Latijnen, aangezien er kennelijk dus wel deugdelijke Latijnen zijn en ze niet allemaal slecht zijn, maar anderzijds maakt ze op deze manier een nog scherper contrast met de niet deugende Latijnen die zo nog nog slechter overkomen, vooral na de passage van 10.11.8.

2.3.2 Respectabele adel

In caput 11.7 wordt het een en ander gezegd over Latijnse edellieden aan wat men het einde van de kruistocht zou kunnen noemen, waar nog weinig onderzoek naar is gedaan. Een groep edellieden is na het beleg van Ramleh door de Babyloniërs krijgsgevangen genomen en Alexios betaalt voor allen, behalve Godfried die immers al is vrijgekocht, het losgeld, „omdat hij in hen herkende de levensbloei en lichaamskracht en bekendheid van geslacht van de oudtijds bezongen helden.”¹¹⁰ Om deze redenen kon Alexios hun gevangenschap niet verdragen en betaalde hij het losgeld. De Babyloniërs lieten voorts de edellieden vrij zonder het losgeld aan te nemen. Bij aankomst van de edellieden in Constantinopel gaf hij hun geld en zond hij ze huiswaarts naar het Westen. Dit zou men aan kunnen duiden als het einde van de campagne in de *Alexias*.¹¹¹

Het feit dat Alexios zoveel ontzag heeft voor deze edellieden om hun bloeiende kracht en hun edele afkomst zoals de helden van weleer is verrassend. Dit is het eerste expliciet positieve wat er over Latijnen gezegd is zonder een negatieve ondertoon, kanttekening of slotzin. De vergelijking zelf ook opmerkelijk: dit is immers het tegenovergestelde van vervreemding: de sterk hereditaire en feodale adel van het Westen wordt verklaard door de parallel te trekken met oude helden. Met dit beeld maakt Anna de Latijnse adel meer vertrouwd en beter begrijpbaar voor de Byzantijnen.¹¹²

Ook opvallend is dat het geven van deze positieve eigenschappen pas aan het einde van de kruistocht volgt. Tot slot komt daar ook nog bij dat van de graven die Alexios vrijkocht er geen bekenden tussen zaten wat de beschrijving van Anna betreft. Dit maakt het interpreteren van deze passage lastig: is het een nuancering van het negatieve en barbaarse beeld? Geeft Anna hiermee enige erkenning voor hun goede daden in de kruistocht en wat ze voor Byzantium betekend hebben? Het feit dat ze de graven niet bij naam noemt, geeft aan dat ze geen volledige erkenning wil geven voor de Latijnse edellieden. De passage schetst hoe dan ook een positief beeld van de clemente Alexios, maar geeft te

¹⁰⁹Τὸν δὲ γε Ἰσαγγέλην ἡγάπα διαφερόντως διὰ τε τὸ περιὸν αὐτῷ τοῦ φρονήματος καὶ τῆς ὑπολήψεως τὸ ἀνόθευτον καὶ τὸ τοῦ βίου καθαρὸν, γινώσκων ἅμα καὶ ὀπόσον αὐτῷ τῆς ἀληθείας μέλει μηδὲν ταύτης μηδέποτε προτιμωμένῳ· τοσοῦτον γὰρ ἀπάντων τῶν Λατίνων ἐν πᾶσι διέφερεν ὅσον ἀστέρων ἥλιος.

¹¹⁰11.7.3 ἅτε γινώσκων αὐτοὺς κατὰ τε ὄραν καὶ ῥώμην σώματος καὶ περιφάνειαν γένους τῶν πάλαι ὑμνουμένων.

¹¹¹Voor een andere visie op het einde van de kruistochten, zie Buckley (2014) 198, die stelt dat dit ligt bij de eendes van boek 10 en 13.

¹¹²De Byzantijnen waren weliswaar gewend aan elite met een familiair karakter, maar waar meer flexibiliteit is in hoge functies door sociale mobiliteit en waar, buiten de militaire thema's, geen feodaliteit was; cf. Herrin (2007) 91, 172, 281.

weinig aanwijzingen om het doel van dit positieve beeld van de Latijnse adel te kunnen verklaren. Mijn vermoeden is dat dit vrijkopen nodig is voor de historische realiteit die Anna (tot op zekere hoogte) poogt weer te geven, waarna de edellieden terug naar het Westen werden gestuurd. Anna moest dan immers voor deze historische daad een verklaring geven. Door dit vrijkopen en wegzenden van de edellieden in haar relaas te zetten kan ze immers ook het onderwerp Kruistocht afsluiten en overgaan op de problemen die de Noormannen in het Oosten van Byzantium veroorzaken.

3 Conclusie

3.1 Betrekkingen Oost en West

Gelet op de ontwikkelingen van de betrekkingen tussen Byzantium en het Westen, kunnen we constateren dat er in de zevende eeuw nog nauw contact was, waarbij de keizer in Italië regeerde middels een exarch in Ravenna. In de achtste eeuw werden deze betrekkingen tussen Rome en Constantinopel ingewisseld voor contacten met de Franken, culminerend in de keizerskroning van Karel de Grote in 800.

In de negende eeuw en tiende eeuw worden de fundamenteen gelegd voor de conflicten in latere eeuwen, doordat de contactplaatsen tussen Oost en West minder worden, politieke divergentie de kerkelijke divergentie volgt, er conflicten waren door de gezamenlijke interesse van de Paus, keizer en Noormannen in Zuid-Italië en de conflicterende traditie van Byzantium als opvolger van het *Imperium Romanum*. Contact geschiedde veelal slechts door tussenpersonen, waarbij een wederzijds negatief beeld ontstond dankzij de slechts indirecte contacten (e.g. Venetiaanse handelaren, Liudprand van Cremona).

Deze conflicten culmineerden in de elfde en twaalfde eeuw. Waar er voorheen slechts indirect contact was door overzeese diplomatie en handel, ontstond er ineens direct contact door de opening van de landroute in Hongarije, wat een pelgrimstocht naar het Heilig Graf in Jeruzalem aanwakkerde en zelfs aanmoedigde. Hierdoor ontstond er intensief en direct grootschalig contact vanuit de lagere gelederen, wat ook de Eerste Kruistocht als zodanig mogelijk maakte. In deze periode kwamen de cultuurverschillen steeds meer aan het licht, wat de nodige conflicten met zich meebracht. De belangrijke rol die voor de Venetianen, Genuezen en Pisanen was weggelegd, veroorzaakte politieke problemen in de regeringstijd van Manuel I Komnenos die nauwe banden onderhield met de Latijnen en deze handelaren belastingvrije handel vergunde. Deze intensieve contacten versterkten de conflicten die uiteindelijk de Vierde Kruistocht tot gevolg hadden: een gefaald buitenlands beleid, wordt het door historici ook wel genoemd.

3.2 Beeldvorming door Anna Komnene

Een fraaie weergave van het effect op de lezer dat Anna's beeldvorming heeft, is te vinden in Blanken (1953), waar ook aspecten van Anna's beeldvorming weergegeven worden, zoals hun onprotocolair handelen en ontzettend lange spreken, die in dit werk vanwege beknoptheid niet zijn aangestipt:

„De kruisridders zijn, vergeleken met de Byzantijnen, onbeschaafde barbaren, die niet eens zelf hun naam onder een verdrag kunnen plaatsen en die het de geduldige keizer Alexius uiterst moeilijk maken door hun onprotocollair optreden, door hun vage en onreële plannen en door de eindeloze woordenstroom waarmee ze hem van de ochtend tot de avond overstelpen. Anna voelt zich op en top vertegenwoordigster van de Byzantijnse beschaving.”¹¹³

Hieruit blijkt duidelijk dat de kruisvaarders als ongeciviliseerde barbaren overkomen, met al hun gebreken in Byzantijnse ogen. Ook het contrast met Alexios, die expliciet geduldig wordt genoemd, wordt hier helder. Ditzelfde beeld komt ook voort uit Cooper (2013), die zegt dat „Anna (...) presents her father as handling the Latins, who are unquestionably dangerous barbarians, with a more canny distrust, holding them and their culture at arm's length. As she makes clear on nearly every page, via her Atticizing

¹¹³Blanken (1953) 7.

language and frequent classical allusions, Greek learning rightfully belongs only to the sophisticated Byzantine culture.”¹¹⁴

Stephenson (2003) geeft daarentegen drie concrete karakterisering en die Anna Komnene toeschrijft aan de Latijnen: „1. All Latins were barbarians, and as such greedy and fickle; 2. All crusaders had as their true motivation the capture of Constantinople; 3. Adherents of the Latin Church were heretics, and their rites verged on Judaism, particularly their use of unleavened bread.”¹¹⁵ Hier ben ik het, op basis van mijn onderstaande conclusies, slechts ten dele mee eens. Stephenson’s punten corresponderen respectievelijk met mijn punten (ix.), (v.) en (iii.).

De eerste karakterisering kan ik delen, zoals ik dit hieronder ook zelf geconcludeerd heb. Stephenson’s tweede constatering is gebaseerd op *Alexias* 10.9, een passage die verhaalt dat de ware intentie van de kruisvaarders, met name Bohemund, was om Constantinopel in te nemen, hetgeen Stephenson koppelt aan de intenties van de kruisvaarders in de Tweede Kruistocht.¹¹⁶ Dit ligt echter genuanceerder, zoals ik hieronder concludeer onder punt (v.): als we immers kijken naar caput 10.5.10, zoals behandeld in hst. 2.2.1, stelt Anna dat er twee groepen Latijnen zijn: simpele zielen (ἀπλοστέρων), die het Heilige Graf wilden bezichtigen, en slechten (πονηροτέρων), die de intentie hadden om Constantinopel in te nemen (αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν κατασχεῖν). Komnene stelt dus niet dat alle Latijnen Constantinopel in wilden nemen en om dit dus als algemene karakterisering neer te zetten is dus overdreven. Zijn derde karakterisering is gebaseerd op caput 10.8, die gaat over de priesterstrijder – zoals in dit werk behandeld in hst. 2.2.2 – en hij stelt dat Latijnen volgens de Byzantijnen kettters handelden door ongegist brood aan God te offeren, hetgeen hij koppelt aan Joodse praktijken, gebaseerd op Byzantijnse theologen.¹¹⁷ Hij legt hier echter te veel nadruk op de theologie die niet terugkomt in de *Alexias*, maar slechts in één zin wordt aangestipt in deze passage, waar de focus duidelijk ligt op het gebruik van geweld door een priester. Ofschoon ze het handelen en de gebruiken van de Latijnse priesters dus afkeurt, gaat ze niet zo ver om de Latijnen ‚kettters’ te noemen. Onder mijn punt (iii.) probeer ik deze nuance dan ook nadrukkelijker weer te geven.

De zijdelingse weergaven van Blanken (1953) en Cooper (2013) van hoe Komnene de Latijnen neerzet, geven in ieder geval een goed algemeen beeld: Anna zet de Latijnen neer als onbeschaafde barbaren. Als wij hierbij meer in detail treden, zien we dat ze het daar niet bij laat. Hieronder volgen de karakterisering en op basis van mijn conclusies en constatering en uit de behandelde passages, waarvan enkele, zoals gezegd, corresponderen met die van Stephenson (2003):

- i. Latijnen zijn sterk te paard, doorzettend en krachtig, maar zodra ze afstijgen zijn ze ‚gemakkelijk verslaanbaar speelgoed’, waar Byzantijnen graag gebruik van maken;
- ii. De Latijnse Kerk is de Byzantijnen vreemd, met een oorlogszuchtige, hoogmoedige, barbaarse hogepriester als Paus die de Latijnen als hoogste beschouwen, wat de Latijnen in algemene zin hoogmoedig maakt;
- iii. Latijnse religieuze gebruiken zijn vreemd en inferieur aan de Byzantijnse, aangezien hun priesters, die gewijd zijn en de H. Communie voltrekken, bloed vergieten en daarmee hun geloof veronachtzamen, impliciet grenzend aan goddeloosheid – ook gebruiken de Latijnen minderwaardig ongegist brood in de H. Communie;

¹¹⁴Cooper (2013) 264.

¹¹⁵Stephenson (2003) 47.

¹¹⁶Stephenson (2003) 49-50.

¹¹⁷Stephenson (2003) 51-52.

- iv. De Duitse keizer wordt door Anna niet als zodanig erkend, daar zij hem slechts als een koning (ὁῆξ) ziet en daarmee zijn aanspraak op die titel als hoogmoed beschouwt;
- v. De Latijnen die meededen aan de kruistocht waren doorgaans ofwel simpele zielen, ofwel slechte lieden die Constantinopel bejegenden en in wilden nemen en in dat proces in hun ongedisciplineerdheid en barbaarsheid gruwel- en wandaden verrichtten;
- vi. De Latijnse, vreemde omgangsgebruiken zijn net als hun karakters onbeschoft en brutaal, waar de Byzantijnse geciviliseerd, pragmatisch en prudent zijn;
- vii. Te midden van de ongecivileerde massa aan Latijnen zijn er ook enkele goede Latijnen, die daarmee enerzijds het beeld enigszins nuanceren, maar anderzijds het contrast met de slechte Latijnen aanscherpen;
- viii. De Latijnse adel is wel te respecteren om hun levensbloei, lichaamskracht en bekendheid van geslacht als de helden van weleer;
- ix. De Latijnen zijn in algemene zin arrogant, hebzuchtig, ongeremd, ongedisciplineerd, gevaarlijk, bloeddorstig en hoogmoedig – kortweg barbaars.

Belangrijke termen die in beschrijvingen vaak voorbijkomen zijn βάρβαρος (brutaal, ruw, grof) en ὕβρις (hoogmoed, belediging/misdaad). Deze termen worden vaak letterlijk gebruikt, maar zijn ook implicaties die uit de wijze van presenteren volgen. Belangrijk ook bij de wijze van presenteren is haar methode van vervreemding of *othering*: Anna geeft de Latijnse gebruiken als vreemd weer, waarmee ze afstand creëert en ze de cultuurverschillen benadrukt voor de Byzantijnse lezer, waarna ze die afzet tegen de Byzantijnse en ze met zeer sprekende voorbeelden die als ongecivileerd en inferieur presenteert.

Het algemene beeld dat uit bovenstaande karakterisering en constatering dus voorkomt is dat (A) Latijnen barbaars en overmoedig zijn; (B) Latijnse gebruiken vreemd en inferieur zijn; (C) de Latijnse wijze van religie vreemd en verwerpelijk is en dat (D) Byzantijnen op bijna alle vlakken superieur zijn, ofschoon Latijnen wel uitblinken in kracht, doorzettingsvermogen en hun afkomst nobel is. Hiermee is Anna dus geslaagd in haar opzet, voor zover we deze hebben kunnen destilleren, om een negatief beeld van de barbaarse Latijnen te geven.

3.3 De *Alexias* en haar context van internationale betrekkingen

Zoals gezegd is het beeld dat uit de *Alexias* voortkomt negatief over de Latijnen en wil Anna de Latijnen neerzetten als hoogmoedige barbaren met wie niet te onderhandelen valt in een tijd dat er na een periode van weinig direct contact met de Latijnen ineens grootschalig direct contact ontstond, wat veel conflicten met zich meebracht. Anna's beeldvorming staat in schril contrast met het beleid van keizer Manuel I Komnenos, die regeerde in de periode dat Anna haar werk heeft geschreven, en een zeer open beleid voerde jegens de Latijnen. Door uitvoerig aan te tonen dat Alexios de Latijnen wantrouwde, bekritiseert Anna de latinofilie van haar heersende neef: bij haar beschrijving van de Eerste Kruistocht legt zij hier zelfs nadruk op door de zorgen van de Tweede Kruistocht over Manuels beleid hierop te projecteren, zoals Stephenson (2003) stelt. Hiermee wil Anna zijn beleid bekritisieren en aantonen met Alexios als ideale heerser, aan wie de Komnenoi hun macht legitimeren, dat hij dit niet zo gewild had, maar zij dit beter begrijpt en zij een betere heerseres zou zijn geweest – bij het overlijden van haar vader had ze immers al een coup voorbereid die mislukte, waardoor ze daarna in een klooster werd weggestopt.

Komnene stelt zodoende een andere wijze van behandeling van de Latijnen voor – een die volgens latere historici dan ook de conflicten van de twaalfde eeuw tot aan de Vierde Kruistocht in 1204 had kunnen voorkomen. Cooper (2013) stelt dan ook dat Anna op meerdere manieren Manuels beleid bekritiseert en focust hierbij op medische kennis en de Westerse (bij Manuel) en Oosterse (bij Anna en haar weergave van Alexios) varianten van Hellenisme, maar stipt hierbij wel Anna's weergave van de Latijnen aan.

Anna is dus geslaagd in haar opzet de barbaarsheid van Latijnen weer te geven en haar vaders wantrouwen jegens Latijnen te benadrukken, waarmee ze haar vader Alexios neerzet als ideale heerser, hetgeen contrasteert tot haar neef Manuel, en ze zo zijn latinfiele beleid in een context van gespannen verhoudingen met het Westen bekritiseert, om zo haar wrokkige aanspraak op de troon te benadrukken en versterken.

Ik heb getracht met dit onderzoek uit te kunnen wijzen op welke wijze de beeldvorming van het Westen, zoals die naar voren komt in Anna Komnene's *Alexias*, in het contemporaine Byzantijnse Rijk te verklaren valt door deze beeldvorming, die dikwijls zijdelings behandeld wordt, centraal te kunnen stellen en uit te kunnen diepen met een literaire analyse en deze in de historische context te plaatsen. Hiermee heb ik een poging gedaan de karakterisering, zoals door Stephenson (2003) beargumenteerd, te nuanceren en een bredere interpretatie te geven in de lijn van Cooper (2013), die ik heb gepoogd nader uit te werken. Met mijn literaire analyse in het licht van beeldvorming heb ik ook een bijdrage kunnen leveren aan het nog beperkte aanbod van letterkundig onderzoek.

Referenties

- Altripp, M. (2011) „Anmerkungen zur sogenannten „Byzantinischen Frage“ – oder: Byzantiner im Westen”, in: idem (ed.) *Byzanz in Europa Europas Östliches Erbe: Akten des Kolloquium ‚Byzanz in Europa‘ vom 11. bis 15. Dezember 2007 in Greifswald*, Turnhout: Brepols, pp. 341-357.
- Blanken, G.H. (1953) *Glorie der Griekse Middeleeuwen: Anna Comnena*, Arnhem: Van Lothum Slaterus.
- Brand, C.M. (1968) *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Harvard: University Press.
- Bryer, A. (1973) „Cultural Relations between East and West in the Twelfth Century”, in: Baker, D. (ed.) *Relations between East and West in the Middle Ages*, Edinburgh: University Press, pp. 77-94.
- Buckley, P. (2014) *The Alexiad of Anna Komnene: artistic strategy in the making of a myth*, Cambridge: University Press.
- Cooper, G.M. (2013) „Byzantium between East and West: Competing Hellenisms in the Alexiad”, in: Classen, A. (ed.) *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times: Transcultural Experiences in the Premodern World*, Berlijn/Boston: De Gruyter, pp. 263-290.
- Dawes, E.A.S. (1928) *The Alexiad*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Ebels-Hoving, B. (1971) *Byzantium in Westerse Ogen: 1096-1204*, Assen: Van Gorcum.
- Fahlbusch, E., Lochman, J.M., Mbiti, J., Pelikan, J. & Vischer, L. (1999) *The Encyclopedia of Christianity*, Leiden: Brill.
- Geanakoplos, D.J. (1989) *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches*, Madison: University of Wisconsin Press, pp. 3-37.
- Herbermann, C.G., Pace, E.A., Pallen, C.B., Shahan, E.H.T.J. & Wynne, E.H.J.J. (eds.) (1913) *The Catholic Encyclopedia: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church*, New York: The Encyclopedia Press.
- Herrin, J. (2013) *Margins and Metropolis: Authority across the Byzantine Empire*, Princeton: University Press.
- Herrin, J. (2007) *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, London: Penguin Books.
- Leib, B. (1937) *Anne Comnène: Alexiade (Règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081-1118)*, Paris: Les Belles Lettres.
- Leyser, K. (1973) „The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships”, in: Baker, D. (ed.) *Relations between East and West in the Middle Ages*, Edinburgh: University Press, pp. 29-63.
- Lewis, C.T. & Short, C. (1879) *A Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.

- Liddell, H.G., Scott, R., Jones, H.S., McKenzie, R. (1996) *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
- Lilie, R. (2011) „Kooperation und Konkurrenz zwischen Byzanz und dem Lateinischen Europa im 9. und 10. Jahrhundert“, in: Altripp, M. (ed.) *Byzanz in Europa Europas Östliches Erbe: Akten des Kolloquium ‚Byzanz in Europa‘ vom 11. bis 15. Dezember 2007 in Greifswald*, Turnhout: Brepols, pp. 65-81.
- Monfasani, J. (2004) „Greek Renaissance Migrations“, in: idem (ed.) *Greeks and Latins in Renaissance Italy: Studies on Humanism and Philosophy in the 15th Century*, Ashgate: Routledge, pp. 1-14.
- Pohl, B. (2011) „Schnittpunkt Süditalien: Päpste, Patriarchen und Normannen im Spätern 11. Jahrhundert, 1054 und 1098“, in: Altripp, M. (ed.) *Byzanz in Europa Europas Östliches Erbe: Akten des Kolloquium ‚Byzanz in Europa‘ vom 11. bis 15. Dezember 2007 in Greifswald*, Turnhout: Brepols, pp 97-113.
- Sewter, E.R.A & Frankopan, F. (2009) *The Alexiad*, London: Penguin Books.
- Sophocles, E.A. (1900) *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Stephenson, P. (2003) „Anna Comnena's *Alexiad* as a source for the Second Crusade?“, in: *Journal of Medieval History*, vol. 29, pp. 41-54.
- Vryonis, S. Jr. (1967) *Byzantium en Europa*, vert. Tielens, J.G.A. (1969), Amsterdam: Ten Have.
- Vučetić, M.M. (2012) „Ironie und Spott in der Alexias Anna Komnenes: Gregor VII. und der Investiturstreit“, in: *Byzantion: Revue Internationale des Études Byzantines*, vol. 82, pp. 465-492.
- Woodhouse, S.C. (1910) *English-Greek Dictionary: A Vocabulary of the Attic Language*, London: Routledge & Kegan Paul Limited.

Appendix

Teksten en vertalingen

Wapenfeiten

„11.6.3 Ἔστι μὲν γὰρ τὸ τῶν Κελτῶν γένος μετὰ τῶν ἄλλων αὐτόνομόν τε καὶ ἀξύμβουλον, στρατηγικῇ δὲ εὐταξίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ μηδέποτε χρώμενον, ἀλλ' ἐπειδὴν μάχη καὶ πόλεμος παρασταίῃ, περιυλακτοῦντος αὐτοῖς τοῦ θυμοῦ ἀκάθεκτοί τε εἰσιν οὐ τὸ στρατιωτικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἡγεμόνες, ὡς ἐς μέσας φάλαγγας τῶν πολεμίων εἰσπίπτοντες ἀφόρητοι, εἰ ὅλως τὸ ἀντικαθιστάμενον ὑπο χαλάσειεν· εἰ δὲ στρατιωτικαῖς ἐμπειρίαῖς λόχους οἱ πολέμιοι πολλάκις καταστήσαιεν καὶ τεχνικῶς αὐτοὺς μετελεύσονται, εἰς τοῦναντίον πᾶν τὸ θράσος αὐτοῖς περιστάται. Τὸ γὰρ ὅλον εἰπεῖν, εἰς πρώτους ῥυτῆρας ἀνύποιστοὶ εἰσιν οἱ Κελτοί, τὸ δέ γε μετὰ ταῦτα καὶ λίαν εὐχείρωτοι διὰ τε τὸ τῶν ὀπλων βᾶρος καὶ τὸ τῆς γνώμης θυμοειδὲς καὶ ἀλόγιστον.¹¹⁸

„For the nation of the Franks in general is self-willed and independent and never employs military discipline or science, but when it is a question of war and fighting, anger barks in their hearts and they are not to be restrained; and this applies not only to the soldiers but to the leaders themselves for they dash into the middle of the enemies' ranks with irresistible force, especially if their opponents yield a little. But if the enemy with strategic skill often sets ambushes for them and pursues them methodically, then all this courage evaporates. In short, the ranks cannot be resisted in their first attack, but afterwards they are exceedingly easy to master both because of the weight of their arms and from their passionate and irrational character.”¹¹⁹

Investituurstrijd

„1.13.1 (...) Ὁ γὰρ τοι πάπας τῆς Ῥώμης (γενναία δὲ αὕτη ἀρχὴ καὶ στρατεύμασι παντοδαποῖς περιφραττομένη) μετὰ τοῦ ῥηγῶς Ἀλαμανίας Ἐνερίχου διαφορὰν ἐσχηκῶς ἐβούλετο πρὸς συμμαχίαν ἐλκύσαι Ῥομπέρτον ἤδη περιφανέστατον γεγονότα καὶ πρὸς μεγάλας ἀρχὰς ἀκμάσαντα. 1.13.2 Ἡ δὲ διαφορὰ ῥηγῶς τε καὶ πάπα τοιαύτη τις ἦν. Ὁ μὲν γὰρ κατητιᾶτο τὸν ῥῆγα Ἐνέριχον ὡς τὰς ἐκκλησίας οὐ προῖκα διδόντα, ἀλλὰ δωρημάτων ἀποδιδόμενον καὶ που καὶ ἀναξίους ἀνδράσι τὴν ἀρχιερωσύνην καταπιστεύοντα καὶ τοιούτων ἐγκλημάτων ἐδίωκεν. Ὁ δέ γε ῥῆξ Ἀλαμανίας τυραννίδος τὸν πάπαν ἐγράφετο, ὡς ἄτερ γνώμης αὐτοῦ τὸν ἀποστολικὸν ἐξαρκάσειε θρόνον. Καὶ που καὶ ἀπηναισχυντήκει πρὸς τοῦτον καὶ ἰταμωτέροις ἐχρήσατο λόγοις, ὡς, εἰ μὴ ἐκσταίῃ τῆς αὐθαιρέτου προεδρίας, μεθ' ὕβρεως ἐκεῖθεν ἀπελαθήσεται. 1.13.3 Τούτων οὖν ἀκούσας ὁ πάπας τῶν λόγων κατὰ τῶν πρέσβειων εὐθύς ἐμεμήνει καὶ αἰκισάμενος πρότερον ἀπανθρώπως, εἶτα καὶ κείρας τὰς κεφαλὰς καὶ ἐπικείρας τοὺς πώγωνας, τὰς μὲν ψάλισι, ξυρῶ δὲ τοὺς πώγωνας, καὶ ἄλλο τι προσεξεργασάμενος ἀτοπώτατον καὶ βαρβαρικὴν ὕβριν ὑπερλαῦνον ἀφῆκεν. Εἶπον ἂν καὶ τὴν ὕβριν, εἰ μὴ με καὶ γυναικεία καὶ βασιλικὴ ἐπέιχεν αἰδῶς. Ἐκεῖνο γὰρ οὐχ ὅπως ἀνάξιον ἀρχιερέως τὸ παρ' ἐκείνου πραχθέν, ἀλλ' οὐδ' ὅλως ἀνθρώπου Χριστιανικὸν ἐπιφερομένου καὶ τοῦνομα. Ἐβδελυξάμην

¹¹⁸ *Alexias* 11.6.3.

¹¹⁹ Dawes (1928) 283.

καὶ τὸ ἐνθύμημα τοῦ βαρβάρου, μὴ ὅτι γε τοῦργον, ἐπεὶ καὶ τὸν γραφέα κάλαμον καὶ τὸν χάρτην ἐμόλυνα ἄν, εἰ τὸ πραχθέν κατὰ μέρος διεξήειν. Ἄλλ' εἰς παράστασιν καὶ βαρβαρικῆς ὕβρεως καὶ ὅτι ὁ χρόνος ῥέων ἦθη ἀνδρῶν παντοδαπὰ πρὸς κακίαν ἀναφύει καὶ πάντολμα, ἀρκέσει αὐτὸ τοῦτο τὸ μηδὲ μικρόν τι τοῦ πραχθέντος ἀνασχέσθαι ἡμᾶς παρεμφῆναι ἢ διηγῆσασθαι. 1.13.4 Καὶ ταῦτα ἀρχιερέως, ὧ δίκη, καὶ ταῦτα πρώτου ἀρχιερέως καὶ ταῦτα προκαθημένου τῆς οἰκουμένης ἀπάσης γενομένου, ὡσπερ οὖν καὶ οἱ Λατῖνοι λέγουσί τε καὶ οἴονται· ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τῆς ἀλαζονείας αὐτῶν. Μεταπεπτωκότων γὰρ τῶν σκήπτρων ἐκεῖθεν ἐνθάδε εἰς τὴν ἡμεδαπὴν τε καὶ ἡμετέραν βασιλίδα πόλιν καὶ δὴ καὶ τῆς συγκλήτου καὶ ἅμα πάσης τῆς τάξεως μεταπέπτωκε καὶ ἡ τῶν θρόνων ἀρχιερατικὴ τάξις. Καὶ δεδώκασιν οἱ ἀνέκαθεν βασιλεῖς τὰ πρεσβεῖα τῷ θρόνῳ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μάλιστα ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος εἰς περιωπὴν πρωτίστην τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀναβιβασαμένη τὰς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διοικήσεις ἀπάσας ὑπὸ τοῦτον ἐτάξατο. 1.13.5 Μήποτε οὖν ἡ τοιαύτη πρὸς τοὺς πρέσβεας ὕβρις ἀνεφέρετο πρὸς τὸν πεπομόφωτα ἰοῦσα, οὐ μόνον ὅτι τούτους ἐκόλασεν, ἀλλ' ὅτι καὶ καινὴν τινα τὴν εἰς αὐτοὺς γενομένην ὕβριν αὐτὸς πρῶτος ἐξεύρατο. Ἦνίττετο γὰρ δι' ὧν ἐποίει τὸ τοῦ ῥηγός, ὡς οἶμαι, εὐκαταφρόνητον, ὡσπερ τις ἡμίθεος ἡμιόνῳ διαλεγόμενος διὰ τῶν καθυβρισμένων τουτωνὶ πρέσβων.”¹²⁰

„Now it happened that the Pope of Rome had a difference with Henry, King of Germany, and, therefore, wished to draw Robert into an alliance, as the latter had already become very notable and attained to great dominion. (The Pope is a very high dignitary, and is protected by troops of various nationalities.) The dispute between the King and the Pope was this: the latter accused Henry of not bestowing livings as free gifts, but selling them for money, and occasionally entrusting archbishoprics to unworthy recipients, and he also brought further charges of a similar nature against him. The King of Germany on his side indicted the Pope of usurpation, as he had seized the apostolic chair without his consent. Moreover, he had the effrontery to utter reckless threats against the Pope, saying that if he did not resign his self-elected office, he should be expelled from it with contumely. When these words reached the Pope's ears, he vented his rage upon Henry's ambassadors; first he tortured them inhumanly, then clipped their hair with scissors, and sheared their beards with a razor, and finally committed a most indecent outrage upon them, which transcended even the insolence of barbarians, and so sent them away. My womanly and princely dignity forbids my naming the outrage inflicted (in them, for it was not only unworthy a high priest, but of anyone who bears the name of a Christian. I abhor this barbarian's idea, and more still the deed, and I should have defiled both my pen and my paper had I described it explicitly. But as a display of barbaric insolence, and a proof that time in its flow produces men with shameless morals, ripe for any wickedness, this alone will suffice, if I say, that I could not bear to disclose or relate even the tiniest word about what he did. And this was the work of a high priest. Oh, justice! The deed of the supreme high priest! nay, of one who claimed to be the president of the whole world, as indeed the Latins assert and believe, but this, too, is a bit of their boasting. For when the imperial seat was transferred from Rome hither to our native Queen of Cities, and the senate, and the whole administration, there was also transferred the arch-hierarchical primacy. And the Emperors

¹²⁰ *Alexias* 1.13.1-5.

from the very beginning have given the supreme right to the episcopacy of Constantinople, and the Council of Chalcedon emphatically raised the Bishop of Constantinople to the highest position, and placed all the dioceses of the inhabited world under his jurisdiction. There can be no doubt that the insult done to the ambassadors was aimed at the king who sent them; not only because he scourged them, but also because he was the first to invent this new kind of outrage. For by his actions, the Pope suggested, I think, that the power of the King was despicable, and by this horrible outrage on his ambassadors that he, a demi-god, as it were, was treating with a demi-ass!"¹²¹

Begin Kruistocht

„10.5.10 (..) Ὁ μὲν οὖν Πέτρος μετὰ τὸ ταῦτα διακηρυκεῦσαι πάντων προηγνησάμενος τὸν τῆς Λογγιβαρδίας διεπέρασε πορθμὸν μετὰ πεζῶν μὲν χιλιάδων ὀγδοήκοντα, ἰπέων δὲ χιλιάδων ἀνδρῶν ἑκατὸν καὶ διὰ τῶν μερῶν τῆς Οὐγγρίας τὴν βασιλεύουσαν κατέλαβεν. Ἔστι μὲν γὰρ τὸ τῶν Κελτῶν γένος, ὡς εἰκάσαι τινά, καὶ ἄλλως λίαν θερμότατον καὶ ὄξύ, ἐπὰν δὲ καὶ ἀφορμῆς δράξοιτο, ἀκάθεκτον. 10.6.1 Τοῦ δὲ βασιλέως ἅπερ ὁ Πέτρος προεπεπόνθει παρὰ τῶν Τούρκων γινώσκοντος καὶ συμβουλεύοντος αὐτῷ καὶ τὴν τῶν λοιπῶν κομήτων καρτερῆσαι ἔλευσιν, οὐκ ἐπεὶ θετο θαρρῶν εἰς τὸ πλῆθος τῶν συνεπομένων αὐτῷ καὶ διαπεράσας ἐπήξατο τὸν χάρακα εἰς τι πολίχιον Ἑλενούπολιν ὀνομαζόμενον. Ἐπεὶ δὲ καὶ Νορμάνοι τούτῳ συνείποντο εἰς δέκα χιλιάδας ποσούμενοι, ἀποκριθέντες τοῦ λοιποῦ στρατεύματος τὰ κατὰ τὴν Νίκαιαν ἐλήζοντο πᾶσιν ὠμοτάτως χρησάμενοι. Τῶν τε γὰρ βρεφῶν τὰ μὲν ἐμέλιζον, τὰ δὲ ξύλοις περιπέροντες ὠπιζον ἐν πυρί, πρὸς δὲ τοῦς τῷ χρόνῳ προήκοντας πᾶν εἶδος ποινῆς ἐπεδείκνυντο. 10.6.2 Οἱ δὲ ἐντὸς τῶν γινομένων ἐν αἰσθήσει γεγενοίτες ἀναπετάσαντες τὰς πύλας κατ' αὐτῶν ἐξήρσαν. Καρτεροῦ δὲ τηρικαῦτα συρραγέντος πολέμου παλίνορσοι εἴσω τοῦ κάστρου γεγόνασιν ἐκθύμως τῶν Νορμάνων ἄγω νισαμένων. Καὶ ὡς τὴν λείαν ἄπασαν ἀναλαβόμενοι κατέλαβον αὐθις τὴν Ἑλενούπολιν.”¹²²

„Meanwhile Peter, after he had delivered his message, crossed the straits of Lombardy before anybody else with eighty thousand men on foot, and one hundred thousand on horseback, and reached the capital by way of Hungary. For the Frankish race, as one may conjecture, is always very hotheaded and eager, but when once it has espoused a cause, it is uncontrollable. The Emperor, knowing what Peter had suffered before from the Turks, advised him to wait for the arrival of the other Counts, but Peter would not listen for he trusted to the multitude of his followers, so crossed and pitched his camp near a small town called Helenopolis. After him followed the Normans numbering ten thousand, who separated themselves from the rest of the army and devastated the country round Nicaea, and behaved most cruelly to all. For they dismembered some of the children and fixed others on wooden spits and roasted them at the fire, and on persons advanced in age they inflicted every kind of torture. But when the inhabitants of Nicaea became aware of these doings, they threw open their gates and marched out upon them, and after a violent conflict had taken place they had to dash back inside their citadel as

¹²¹Dawes (1928) 33-34.

¹²²*Alexias* 10.5.10-10.6.2.

the Normans fought so bravely. And thus the latter recovered all the booty and returned to Helenopolis.”¹²³

Priesters ten strijde

„10.8.6 Ἡ δὲ τζάγγρα τόξον μὲν ἐστὶ βαρβαρικὸν καὶ Ἑλλησι παντελῶς ἀγνοούμενον. (...) Τὸ μὲν οὖν τῆς τζάγγρας πρᾶγμα τοιοῦτόν ἐστιν ὡς ὄντως δαιμόνιον. (...) 10.8.7 (...) Ἱερεὺς δὲ τις Λατίνος τρισκαιδέκα τοὺς τυγχάνων τῶν σὺν αὐτῷ μαχομένων τοῦτο θεασάμενος πρυμνόθεν ἰστάμενος πολλὰς βολίδας κατὰ τοῦ Μαρριανοῦ ἐξέπεμψεν. Ἄλλ’ οὐδ’ ὁ Μαρριανὸς ἐνεδίδου αὐτός τε ἐκθύμως μαχόμενος καὶ τοῖς ὑπ’ αὐτὸν τοῦτο παρακελευόμενος, ὡς τρισσάκις τοὺς μετὰ τοῦ Λατίνου ἱερέως ὑπαλλαχθῆναι τιτρωσκομένους τε καὶ κοπιῶντας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἱερεὺς, κἂν πολλὰς τὰς πληγὰς δεδεγμένος ἦν καὶ τῷ ἰδίῳ αἵματι περιρρέομενος, ἀλλ’ ὅμως ἄτρεστος ἦν. 10.8.8 Οὐ γὰρ κατὰ τὰ αὐτὰ ἡμῖν τε καὶ τοῖς Λατίνοις περὶ τῶν ἱερωμένων δέδοκται· ἀλλ’ ἡμεῖς μὲν ἐντετάλμεθα παρά τε τῶν κανόνων καὶ νόμων καὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ δόγματος· «Μὴ θίξης, μὴ γρύξης, μὴ ἄψη· ἱερωμένος γὰρ εἶ». Ὁ δὲ τοι βάρβαρος Λατίνος ἅμα τε τὰ θεία μεταχειριεῖται καὶ τὴν ἀσπίδα ἐπὶ τοῦ λαιοῦ θέμενος καὶ τὸ δόρυ τῇ δεξιᾷ ἐναγκαλισάμενος ὁμοῦ τε μεταδίδωσι τοῦ θείου σώματός τε καὶ αἵματος καὶ φόνιον ὄρα καὶ αἱμάτων ἀνὴρ κατὰ τὸν Δαυιτικὸν ψαλμὸν γίνεται. Οὕτως ἐστὶ τὸ βάρβαρον τοῦτο γένος οὐχ ἥττον ἱερατικὸν ἢ φιλοπόλεμον. Οὗτος τοίνυν ὁ ῥέκτης μᾶλλον ἢ ἱερεὺς ὁμοῦ τε καὶ τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἐνεδιδύσκετο καὶ τὴν κώπην μετεχειρίζετο καὶ πρὸς ναυτικὸν πόλεμον καὶ μάχην ἀφώρα κατὰ ταῦτόν καὶ θαλάττη καὶ ἀνδράσι μαχόμενος. Τὰ γὰρ ἡμέτερα, καθάπερ ἔφθην εἰρηκυῖα, τῆς ... Ἀαρῶν καὶ Μωσέως καὶ τοῦ καθ’ ἡμᾶς πρώτου ἀρχιερέως ἐξήρηται. 10.8.9 Ἀλλὰ τῆς μάχης ἐξ ἐσπέρας αὐτῆς μέχρι μέσης τῆς ἐπιφανιούσης ἡμέρας καρτερᾶς γεγυυῖας ὑπέικουσι κἂν μὴ ἐβούλοντο οἱ Λατῖνοι τῷ Μαρριανῷ λόγον ἀπαθείας ἐξ αὐτοῦ αἰτησάμενοι καὶ τυχόντες. Ὁ δὲ γε μαχιμώτατος ἱερεὺς ἐκεῖνος οὐδὲ τῶν εἰρηνικῶν σπονδῶν τελουμένων τῆς μάχης ἐπέπαυτο, ἀλλὰ τὸν γωρυτὸν βελῶν ἐκκενώσας χερμάδα ἀναλαβόμενος λίθον πέμπει κατὰ τοῦ Μαρριανοῦ, τοῦ δὲ τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς ἀσπίδος περιφράττοντος πλήξας τὴν ἀσπίδα διεῖλε τετραχῆ καὶ τὴν κόρυθα κατέθραυσεν. Ὁ δὲ Μαρριανὸς τῇ τοῦ λίθου βολῇ συγχυθεὶς ἀπολωλεκῶς τὸ φρονοῦν τῆς ψυχῆς ἀναυδος παραχρῆμα ἐφ’ ἱκανὸν ἔκειτο, ὥσπερ ὁ Ἐκτωρ ἐκεῖνος ὑπὸ τῆς τοῦ λίθου βολῆς τοῦ Αἴαντος μικροῦ δεῖν ἐψυχορράγει. Μόλις δ’ ἀνενεγκῶν καὶ ἑαυτὸν συναγαγῶν τρισσάκις τὸν παίσαντα ἐπληξε βέλεμνα κατ’ αὐτοῦ ἐπαφείς. Ὁ δὲ πολέμαρχος ἐκεῖνος μᾶλλον ἢ ἱερεὺς μηδέποτε μάχης κορεννόμενος, ἐπεὶ καὶ τοὺς λίθους ἅπαντας ἀπεπέμψατο τῶν χειρῶν καὶ ἀπλῶς ἦν καὶ λίθων κενὸς καὶ βελῶν, οὐκ ἔχων ὅ τι καὶ δράσειεν οὐδὲ δί’ ὧν ἀμυνεῖται τὸν ἀντίπαλον, ἐσφάδαζε μὲν ἐνταῦθα καὶ ἐξεφλέγετο καὶ ἐμεμήνει καθάπερ θηρίον εἰς ἑαυτὸν συστρεφόμενος. Τοῖς γοῦν παρατυχοῦσιν αὐτίκα καὶ ἀποχρῶμενος ἦν. Σάκκον οὖν μάζης μεστὸν ἐφευράμενος ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ σάκκου καθάπερ χερμάδας τὰς μάζας ἔβαλλεν, ὥσπερ ἱερατεύων καὶ τελετὴν τινα ποιούμενος καὶ ἱεροτελεστῖαν τὸν πόλεμον. Μᾶζαν γοῦν τινα μίαν ἀναλαβόμενος καὶ ὅλην χειρὶ πιθήσας ἐπαφίησι ταύτην κατὰ τῆς τοῦ Μαρριανοῦ ὄψεως καὶ πλήττει τοῦτον κατὰ τῆς παρειᾶς. ”¹²⁴

¹²³Dawes (1928) 250-251.

¹²⁴*Alexias* 10.8.6-9.

„This cross-bow is a bow of the barbarians quite unknown to the Greeks; (...) Such then is this monster of a crossbow, and verily a devilish invention. (...) A certain Latin priest who happened to be standing in the stem with twelve other fighting men, saw this, and let fly several arrows against Marianus. Not even then did Marianus surrender, but fought fiercely himself and encouraged his men to do the same, so that three times over the men with the priest had to be replaced, as they were wounded and sore pressed. The priest himself, however, although he had received many blows, and was streaming with his own blood, remained quite fearless. For the rules concerning priests are not the same among the Latins as they are with us ; For we are given the command by the canonical laws and the teaching of the Gospel, "Touch not, taste not, handle not! For thou art consecrated." Whereas the Latin barbarian will simultaneously handle divine things, and wear his shield on his left arm, and hold his spear in his right hand, and at one and the same time he communicates the body and blood of God, and looks murderously and becomes 'a man of blood,' as it says in the psalm of David. For this barbarian race is no less devoted to sacred things than it is to war. And so this man of violence rather than priest, wore his priestly garb at the same time that he handled the oar and had an eye equally to naval or land warfare, fighting simultaneously with the sea and with men. But our rules, as I have just remarked, are derived from the . . . of Aaron and Moses and our first high-priest. After the battle had raged fiercely from the evening till next midday, the Latins surrendered to Marianus, much against their will, after asking and obtaining a promise of immunity. But that most bellicose priest did not stop fighting, even while the truce was being concluded, but as he had emptied his quiver of darts, he picked up a sling-stone and hurled it at Marianus. The latter protected his head with his shield, but the stone struck the shield and broke it in four pieces and shattered his helmet. And Marianus was overwhelmed by the blow from the stone, and at once fell unconscious, and lay speechless a long time, just as the hero Hector almost gave up the ghost when hit with a stone by Ajax. He recovered with difficulty, and then pulled himself together and by shooting arrows at him, thrice hit the man who had struck him. Yet that polemarch, rather than priest, was not even then sated with fighting, and as he had hurled all the stones he had, he was now utterly unarmed and bereft both of stones and of darts ; so not knowing what to do or how to defend himself against his adversary, he grew impatient, and stormed and raged and twisted himself about like a wild beast ; and directly he saw anything handy he used it. Then he discovered a sack of barley-cakes and began throwing out the barley-cakes from the sack as though they were stones, as if he were officiating and taking a service, and turning war into a sacred celebration. And one barley-cake he picked up, drove it with all his might, aiming at Marianus' face, and hit him on the cheek. So much for that priest and the ship and its crew. The Count of Prebentza, after surrendering himself and his ship and his soldiers to Marianus, immediately followed him. And when they had reached land and were disembarking, that same priest often and repeatedly asked for Marianus and, because he did not know his name, he called him by the colour of his clothes. When he found him, he threw his arms round him and embraced him, whilst saying boastfully, "If you had met me on dry land, many of you would have been killed by my hands." Then he pulled out and gave him a large silver cup

worth one hundred and thirty staters. And with these words and this gift he breathed his last.”¹²⁵

Een Latijn op de Byzantijnse troon

„10.10.6 Πάντων οὖν συνεληλυθότων καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Γοντοφρέ, ἐπεὶ καὶ ὁ ὄρκος ἤδη τετέλεστο ὑπὸ πάντων τῶν κομήτων, τολμήσας τις εὐγενὴς εἰς τὸν σκίμποδα τοῦ βασιλέως ἐκάθισεν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἠνείχετο τούτου μηδὲν τι φθειγόμενος, πάλαι τὴν ἀγέρωχον τῶν Λατίνων φύσιν εἰδώς. Προσελθὼν δὲ ὁ κόμης Βαλδουῖνος καὶ ἀψάμενος αὐτοῦ τῆς χειρὸς ἤγειρεν ἐκεῖθεν καὶ πολλὰ καταμεμφόμενος ἔφη· «Οὐκ ἐξῆν σοι τοιοῦτον ἐνταῦθα ποιῆσαι δουλείαν τῷ βασιλεῖ καὶ ταῦτα ὑποσχομένω. Οὐδὲ γὰρ ἔθιμον τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμαίων συνέδρους ἔχειν τοὺς ὑπ’ αὐτούς· δούλους δὲ ὁμότας τῆς αὐτοῦ βασιλείας γεγονότας χρῆ καὶ τὰ ἔθνη τῆς χώρας τηρεῖν». Ὁ δὲ πρὸς μὲν τὸν Βαλδουῖνον ἐφθέγγετο οὐδέν, δριμύτερον δὲ ἐνατενίσας τῷ βασιλεῖ πρὸς ἑαυτὸν τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ λόγους τινὰς ἀπεφθέγγετο λέγων· «Ἴδε, ποῖος χωρίτης κἀθηται μόνος παρισταμένων αὐτῷ τοιοῦτων ἡγεμόνων». 10.10.7 Οὐδ’ ἡ κίνησις τῶν χειλέων τοῦ Λατίνου τὸν βασιλέα διέλαθε· καλέσας δ’ ἓνα τῶν τὴν λατινικὴν διάλεκτον μεθερμηνευόντων ἡρώτα περὶ τῶν λεχθέντων. Ἀκούσας δὲ τὰ παρ’ αὐτοῦ ῥηθέντα οὐδὲν μὲν τέως πρὸς τὸν Λατῖνον εἰρήκει, ἐτήρει δ’ ὅμως τὸν λόγον παρ’ ἑαυτῷ. Συντασσομένων δὲ τῷ βασιλεῖ πάντων μετεκαλεῖτο τὸν ὑψηλόφρονα Λατῖνον ἐκεῖνον καὶ ἀναιδῆ καὶ ἐπυνθάνετο τίς τέ ἐστι καὶ ὅθεν ὤρμηται καὶ ἐκ ποίου γένους. Ὁ δὲ· «Φράγγος μὲν εἰμι καθαρός» ἔφη «τῶν εὐγενῶν· ἐν δὲ ἐπίσταμαι, ὅτι ἐν τριόδῳ τῆς χώρας ὅθεν αὐτὸς ὤρμηται, τέμενός ἐστι πάλαι οἰκοδομηθέν, ἐν ᾧ πᾶς ὁ προθυμούμενος μόνος πρὸς μόνον μάχην ἀναδήσασθαι εἰς μονομάχου τάξιν ἑαυτὸν καταστήσας προσερχόμενος βοήθειαν μὲν τὴν τοῦ θεοῦ ἐκεῖθεν αἰτεῖται, βραδύνει δὲ τὸν κατ’ αὐτοῦ τολμήσαντα ἀπεκδεχόμενος. Καθ’ ἣν τρίοδον ἐχρόνισα καὶ αὐτὸς σχολάζων καὶ ζητῶν τὸν μετ’ ἐμοῦ μαχεσόμενον· ὁ δὲ τοῦτο τολμήσων οὐδαμοῦ.» Ταῦτα ὁ βασιλεὺς ἀκηκοὼς ἔφη· «Εἰ πόλεμον τότε ζητῶν οὐχ εὔρες, πάρεστί σοι καιρὸς ὁ πολίων σε πολέμων ἐμπλήσων· παρεγγυῶμαι δέ σοι, μήτε πρὸς οὐραγίαν μήτε πρὸς λοχαγίαν ἴστασθαι φάλαγγος, ἀλλὰ τὸ μέσον ἔχειν τῶν ἡμιλοχιτῶν· ἐπιστήμην γὰρ τῆς μεθόδου τῶν πολέμων τῶν Τούρκων ἐκ μακροῦ ἔσχηκα». Οὐκ αὐτῷ δὲ μόνῳ ταῦτα συνεβούλευεν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ὅποσα τούτοις συναντήσῃν ἐμελλεν ἀπερχομένοις κατὰ τὴν ὁδὸν προλέγων παρηγγυᾶτο μὴ ἀκρατῶς διώκειν, ὅπη νίκα τὴν νίκην αὐτοῖς κατὰ τῶν βαρβάρων δοίη Θεός, ἵνα μὴ τοῖς ἐνεδρεύουσι λοχαγοῖς περιπίπτοντες ἀναίρωνται.”¹²⁶

„Thus they all assembled, Godfrey amongst them, and after the oath had been taken by all the Counts, a certain venturesome noble sat down on the Emperor’s seat. The Emperor put up with him and said not a word, knowing of old the Latins’ haughty nature. But Count Balduinus stepped forward and taking him by the hand raised him up, rebuked him severely, and said, ”It was wrong of you to do such a thing here, and that too when you have promised fealty to the Emperor; for it is not customary for the Roman Emperors to allow their subjects to sit beside them on the throne, and those who become his Majesty’s sworn bondmen must observe the customs of the country.” He

¹²⁵Dawes (1928) 255-257.

¹²⁶*Alexias* 10.10.6-7.

made no reply to Balduinus, but darted a fierce glance at the Emperor and muttered some words to himself in his own language, saying, "Look at this rustic that keeps his seat, while such valiant captains are standing round him." The movement of the Latin's lips did not escape the Emperor, who called one of the interpreters of the Latin tongue and asked the purport of his words. When he heard what the remark was, he said nothing to the Latin for some time, but kept the saying in his heart. As they were all taking leave of the Emperor, he called that haughty minded, audacious Latin, and enquired who he was and of what country and lineage. "I am a Frank of the purest nobility," he replied, "all that I know is that at the crossroads in the country whence I come there stands an old sanctuary, to which everyone who desires to fight in single combat goes ready accoutred for single combat, and there prays to God for help while he waits in expectation of the man who will dare to fight him. At those crossroads I too have often tarried, waiting and longing for an antagonist ; but never has one appeared who dared to fight me." In reply to this the Emperor said, "If you did not find a fight when you sought for it then, now the time has come which will give you your fill of fighting. But I strongly advise you not to place yourself in the rear nor in the front of your line, but to stand in the centre of the 'hemilochitae,' for I have had a long experience of the Turkish method of fighting." It was not to this man only that he gave this advice, but to all the others he foretold the accidents likely to happen on their journey, and counselled them never to pursue the barbarians very far when God granted them a victory over them, for fear of being killed by falling into ambushes."¹²⁷

¹²⁷Dawes (1928) 263-264.